

Экономические эффекты экспортных пошлин на зерно в качестве средства регулирования развития аграрной отрасли

Т.В. Арбузова

В статье представлены методические основы использования экспортных пошлин, исследованы положительные и отрицательные последствия их внедрения в Украине в качестве инструмента регулирования экспорта зерновой продукции. Сформулированы предложения относительно совершенствования системы государственного регулирования внешней торговли зерном с целью обеспечения стабильности на внутреннем рынке и формирования конкурентной позиции на внешнем рынке.

Ключевые слова: экспортная пошлина, налог на добавленную стоимость, внутренняя цена, мировая цена, конкурентоспособность, доходы бюджета, аграрные хозяйства, трейдеры.

The economic effects of the export grain taxes as a means of regulations of the agrarian branch development

T. Arbuzova

The article tackles upon the methodological basis of the usage of the export taxes. The positive and negative consequences of their introduction as an instrument of the regulation of the grain production export in Ukraine are studied. The proposals according to the modernization of the state regulation system of the foreign grain trade with the purpose of keeping the stability at the home market and the formation of the competitive position at the foreign market have been formulated here.

Key words: export tax, added value tax, national price, world market price, competitiveness, budget receipts, agricultural farms, traders.

УДК 631.115.11.004.14

СВИНОУС І.В., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ЗАВАЛЕВСЬКА В.О., канд. екон. наук

НДІ «Укragропромпродуктивність»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Розглядаються проблеми стійкості особистих селянських господарств в умовах прояву кризових явищ в економіці країни. Особлива увага приділяється дослідженню факторів, які впливають на стійкість ОСГ.

Ключові слова: особисті селянські господарства, стійкість, виживання, самоексплуатація

Постановка проблеми. У літературі існує ряд визначень для характеристики соціально-економічних процесів, що відбуваються в сільському господарстві України. Серед них такі, як земельна, аграрна, агропромислова реформи, перехід до ринку і т.п. Ці визначення фіксують якісні зміни в аграрному секторі України, що означає становлення нового аграрного ладу. Під ним розуміється система організації сільського господарства, яка характеризується певними виробничими відносинами і новими формами господарювання на землі. Можна виділити істотні ознаки цього ладу:

- різноманіття форм земельної власності за переважної питомої ваги приватної власності в її індивідуальній та колективній формах;

- багатокладність аграрної економіки і свобода вибору селянами конкретних форм господарювання;

- відродження селянства як рівноправного громадського стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема стійкості особистих селянських господарств переймався в 90-ті роки ХХ ст. І.І. Безаєв. Зміст його трактувань стійкості зводився до розробки певних нормативів забезпеченості основними елементами ресурсного потенціалу особистого селянського господарства. Але на наше переконання, поняття «норматив» для діяльності особистого селянського господарства як елемента «неформальної» економіки не властиве.

Мета дослідження – розкрити чинники стійкості особистих селянських господарств в умовах прояву кризових явищ в економіці країни.

Результати досліджень та їх обговорення. Як свідчать результати проведеного дослідження, основними чинниками стійкості особистого селянського господарства є:

1. Нерозвиненість ринкової інфраструктури села і відсутність більшості видів продовольства у сільській торговельній мережі змушують селянина займатися вирощуванням продукції в особистому господарстві. Ця проблема була актуальною в нашій країні протягом тривалого періоду. Як свідчать статистичні дані (ф. 1-село "Соціально-економічна характеристика сільського населеного пункту за станом на 1 листопада 2005 року"), у 7292 сільських населених пунктах відсутні заклади торгівлі, 7454 – не мали доріг з твердим покриттям.

У масштабах України досить чітко виявляються закономірності знаменитої моделі аграрної диференціації німецького економгеографа фон Тюнена, характерні для світового сільського господарства ще вікової давності. Суть моделі – ринкове сільське господарство інтенсивно розвивається, перш за все, навколо великих міст і на родючих землях. У міру віддалення від міст і родючих ґрунтів воно (господарство) майже прямо пропорційно зменшує свій потенціал, а в "глибинці" і зовсім спадає нанівець – там виживає лише економіка натуральних сімейних господарств.

2. Мінімальна залежність економіки особистого селянського господарства від ринку. Через натуральний або напівтоварний характер виробництва і використання в основному ручної праці потреби особистих господарств населення у грошових коштах незначні. Здійснюються грошові витрати переважно за рахунок заробітної плати, підприємництва, пенсій, рентних платежів від оренди землі і майна. Підвищення товарності виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення перетворює їх у залежних від ситуації на ринку сільськогосподарської продукції, що у свою чергу призводить до підвищення ризику виробництва.

По-перше, наростити обсяги виробництва можна за рахунок інтенсивнішого використання живої праці, але при цьому зростають ризики втрати здоров'я. Можна зробити спробу просуватися шляхом екстенсивного збільшення живої праці, але законодавство забороняє використання найманої праці в ОСГ. Залучення родичів, що дозволяється законом «Про особисте селянське господарство», в цьому випадку відкидається, бо існує ризик втрати відносин внутрішньосімейної солідарності.

По-друге, нарощування виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок вузької спеціалізації ОСГ. Більшість особистих селянських господарств працюють на локальному місцевому ринку, оскільки вони не мають можливості транспортувати одержану продукцію на значні відстані, тобто зростає ризик збуту останньої. Яскравим прикладом є ситуація на ринку м'ясопродуктів у жовтні-грудні 2004 р., коли надзвичайно гостро постала проблема збуту вирощених свиней та молодняку ВРХ.

По-третє, підвищення інтенсифікації виробництва, що в кінцевому результаті призведе до нарощування обсягів виробництва. Проте, в умовах значних коливань кон'юнктури ринку це спричинить ризик окупності вкладеного капіталу.

Власникові особистого селянського господарства притаманна орієнтація на самодостатність, економічну замкнутість. У цьому випадку як потужний ресурс виступає традиція. Ризик для селянина допустимий лише в тих межах, які не призводять до руйнації самого буття сім'ї через неврожай та інші негаразди. Як наголошував Чайнов: "Селянське господарство існує у разі мінімального звертання до ринку, лише в міру утворення надлишкового продукту. Його головна мотивація – виробництво продуктів для родини..." [1, с. 45].

3. Менша залежність виробництва в ОСГ, порівняно з великими сільськогосподарськими підприємствами, від цін на сільськогосподарську продукцію і засоби виробництва, коротко- й довгострокових кредитів для відшкодування міжсезонної нестачі грошових коштів і покриття потреби в капітальних вкладеннях, розмірів банківського відсотка, субсидій і дотацій. За О.В. Чайновим: "Колівання цін не відіграє для натурального господарства ніякої ролі, для грошового може виявитися згубним... Правда, врожай і ціни для натурального господарства знаходяться в деякій відповідності за умови, якщо продукт далі місцевого ринку не йде. У випадку ж більш широких, особливо міжнародних ринків ця відповідність зникає, і грошовий дохід десятини набуває форми звивистої кривої" [2, с 62]. Так, протягом 2000–2009 рр. частка продукції, яка надійшла від ОСГ, у структурі споживання м'ясопродуктів у перерахунку на м'ясо коливається в межах 30–60 %, молокопродуктів – 30–65, яєць – 66–81, сала – 30–40%.

4. Компактність розташування присадибних ділянок і тваринницьких приміщень в особистих господарствах населення біля житла їх власників, що дає значну економію часу на пересування до місця роботи, можливість постійного догляду за тваринами. Як свідчать дані вибіркового обстеження сільських домогосподарств, у 2009 році середня віддаленість земельних ділянок від місця проживання селянина становила 1,6 км. Основна частина земельних ділянок розташована на відстані до 2 км. У 44,2 % сільських домогосподарств земельні ділянки знаходяться не в єдиному масиві, в тому числі із площею землекористування до 0,5 га – у 16%.

5. Нескладна організація виробництва з мінімальною кількістю осіб, що дозволяє застосовувати примітивні знаряддя праці і поєднувати функції управління, постачання, збуту, прийняття технологічних рішень.

За статистичними даними, у 2009 році для обробітку землі 94,2 % сільських домогосподарств використовували ручну працю, для 17,6 % – із площею землекористування до 0,5 га. Лише 13,6 % обстежених сільських домогосподарств мали технічні засоби для механізації виробничих процесів у здійсненні сільськогосподарської діяльності. Непосильна фізична праця негативно відбивається на стані здоров'я селянина, що виявляється у зростанні захворювань опорно-рухової та серцево-судинної систем, скороченні тривалості життя. Крім того, у дрібному виробництві сільськогосподарської продукції широко використовується дитяча праця, яка недопустима у великотоварних господарствах. «Дрібні селяни, – цитує Каутський у своїй праці «Капіталізм в сільському господарстві», досліджуючи побут сільського населення у Вестфалії, – непомірно завантажують своїх дітей роботою, так що їх фізичний розвиток затримується; таких негативних сторін не має робота по найму» [3, с. 89].

б. У період масового безробіття на селі як наслідок кризових явищ особисте селянське господарство стало центром трудової активності працездатного населення, важливим джерелом постачання необхідних продуктів харчування і грошових коштів. "До тих пір, доки основна маса нашого селянського населення перебуває в такому стані, коли мова йде не про заощадження, а про можливість добути хліб насущний. У такому стані тільки обшинне господарство може захистити селянина від убогості й бездомності, або в самій убогості – віддалити небезпеку голодної смерті" [4, с. 18]. Наразі це характерно й для нашої сучасності (рис. 1).

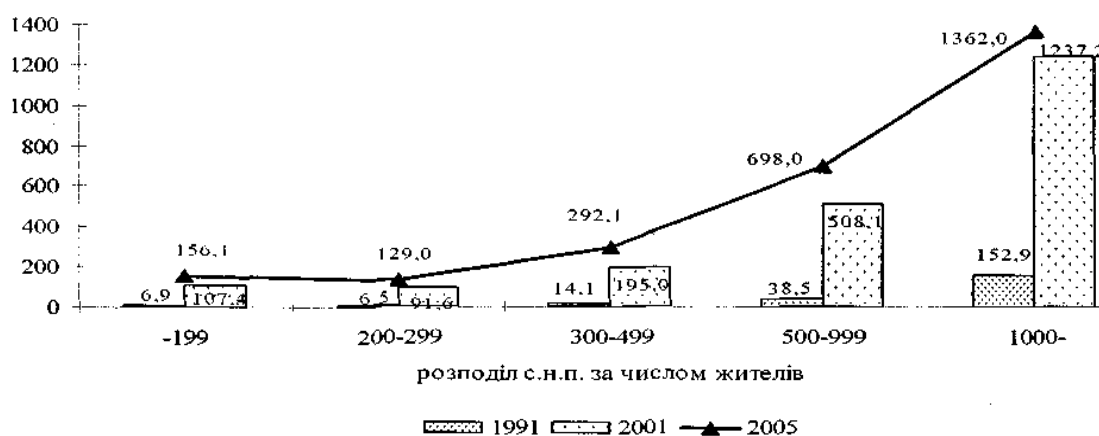

Рис. 1. Динаміка чисельності осіб працездатного віку, зайнятих в особистому селянському господарстві, тис. осіб.*

*Розраховано за даними Держкомстату України

Обмежуючи себе в харчуванні, селяни реалізують на продовольчих ринках вироблену в особистих господарствах продукцію, щоб у такий спосіб мати кошти для придбання необхідних товарів: одягу, взуття, шкільних підручників, ліків.

Але головною відмінністю у стійкості до впливу економічної кризи є мета діяльності: ОСГ виробляють продукцію, насамперед, з метою задоволення власних потреб, що є однією із рис парцелярного господарства, а сільськогосподарські підприємства різних форм господарювання – для отримання прибутку.

К. Маркс, поряд із ремісниками, кваліфікував селян як товаровиробників, "виробництво яких не підлегле капіталістичному способу виробництва... Незалежний селянин або ремісник піддається роздвоюванню. Як власник засобів виробництва він є капіталістом, як працівник – своїм власним найманим робітником. Він, таким чином, як капіталіст сплачує самому собі заробітну плату й витягує прибуток зі свого капіталу, тобто експлуатує себе самого як найманого робітника й у вигляді доданої вартості платить собі самому ту плату, що праця змушена віддавати капіталу. Так само може трапитися, що він, як землевласник, сплачує собі ще деяку частину (ренду). Ця своєрідність селянського господарства дає дрібним власникам переваги в конкурентній боротьбі з великими організованими сільськогосподарськими підприємствами лише за умов кризового стану економіки країни. Ринкова ціна продукції капіталістичного господарства повинна містити в собі середню норму прибутку капіталіста, ренду землевласника й заробітну плату найманого робітни-

ка. Селянин може продавати свій товар дешевше, відмовляючись від прибутку й ренти, до мінімуму скорочуючи своє особисте споживання. Селянин господарює не заради максимізації прибутку, а ... головним чином заради безпосередніх засобів існування". ... "Абсолютною межею для нього як для дрібного капіталіста є лише заробітна плата, що він сплачує сам собі. Поки ціна продукту покриває заробітну плату для нього, він буде обробляти свою землю – часто аж до тих пір, коли покривається лише фізичний мінімум заробітної плати" [5, с. 154]. Цим Маркс пояснює відносну стабільність парцельних господарств і той факт, що "... у країнах з перевагою парцелярної власності ціна на хліб є нижчою, ніж у країнах з капіталістичним способом виробництва" [5, с. 126]. Яскравий приклад – виробництво молока за реалізаційної ціни, яка значно нижча від вартості молока, що виробляється на молочнотоварних фермах реформованих сільськогосподарських підприємств.

За результатами досліджень більшість особистих селянських господарств нині використовують екстенсивний спосіб виробництва сільськогосподарської продукції. Аналіз динаміки обсягів виробництва в особистих селянських господарствах свідчить, що у 2009 р. проти 1990 р. вони зросли на 26,6 %.

Проте відбулося значне зменшення виробництва валової продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь – з 1670,1 до 362 тис грн, або у 4,6 рази. Це пояснюється двома причинами. По-перше, в 1990 р. і наступні кілька років виробництво продукції в ОСГ підтримувалося наявністю колгоспів та радгоспів. По-друге, високі темпи розширення площ в ОСГ не були забезпечені ростом засобів виробництва, а тому збільшилося навантаження на ручну працю, яка має місце.

Це стало причиною скорочення темпів росту обсягів виробництва продукції в ОСГ, хоча частка їх у загальному виробництві в 2009 р. порівняно з 1990 р. зросла.

У цьому випадку доречно пригадати К. Маркса: "Мелкая земельная собственность, по сущности своей, исключает: развитие общественных производительных сил труда, общественные формы труда, общественную концентрацию капиталов, скотоводство в крупных размерах, все большее и большее применение науки.... Гигантское расхищение человеческой силы. Все большее ухудшение условий производства и удорожание средств производства есть закон парцельной (мелкой) собственности" [5, с. 134].

Як свідчать проведені розрахунки, у випадку відмови від ведення особистого підсобного господарства рівень сімейних доходів суттєво знизиться, особливо в сільській місцевості, що призведе до перерозподілу сукупних витрат. У першу чергу виникне проблема забезпечення продуктами харчування, особливо для домогосподарств з низьким рівнем доходів. На основі здійснених розрахунків можна зробити висновок, що грошових доходів не вистачить на придбання навіть мінімальної кількості продуктів харчування. При цьому вже не йдеться про витрати на придбання непродовольчих товарів, оплату послуг, особливо в недостатньо захищених соціальних групах населення.

Під час опитування власників особистих селянських господарств у 2006 році було з'ясовано, за якого рівня сукупного сімейного місячного доходу їхні домогосподарства відмовляться від польового наділу. Так, у домогосподарствах із середнім віком його членів 30-40 років величина доходу повинна коливатися в межах 6–7 тис. грн, 41–50 років – 5 тис. грн, 51–60 років – 2–4 тис. грн. На запитання «За якого рівня доходів ви відмовитесь від присадибної земельної ділянки?» – 100 % опитаних не мають наміру відмовлятися від присадибної ділянки.

Висновки. Викладене вище дає підстави для висновку, що за 20 років незалежності України так і не виправдав себе постулат «фермер швидко нагодує країну», який був дуже популярним у перші роки реформування аграрного сектору економіки. Проте господарства населення не можуть бути постійним джерелом постачання продовольства в Україні. Підтвердженням цього є досвід передових країн світу й оцінка перспектив його розвитку, здійснена за результатами анкетного опитування господарств населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство / А.В. Чаянов. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.
2. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов. – М.: Наука, 1991. – 454 с.
3. Ленин В.И. Рецензия. Карл Каутский. Аграрный вопрос. Обзор тенденций современного сельского хозяйства и аграрная политика / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М.: Политиздат, 1979. – Т. 4. – С. 88–94.

4. Сельская бедность и сельское развитие в России / [Тихонова Т.В., Храмова И.Г., Храмова С.В., Шик О.В.]; под ред. Е.В. Серова. – М.: ИЭПП, 2004. – 50 с.

5. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Ф. Энгельс, К. Маркс // Сочинения. – М.: Политиздат, 1987. – Т. 6. – С. 115–162.

Организационно-экономические подходы к определению факторов устойчивости личных крестьянских хозяйств

И.В. Свиноус, В.А. Завалевская

Рассматриваются проблемы стойкости личных крестьянских хозяйств в условиях проявления кризисных явлений в экономике страны. Особое внимание уделяется исследованию факторов, влияющих на их устойчивость.

Ключевые слова: личные крестьянские хозяйства, устойчивость, выживаемость, эксплуатация.

Organizational and economic approaches to the determination of stability factors subsidiary farms

I. Svinous, V. Zavalevska

The problems of firmness of the personal peasant economies are examined in the conditions of display of the crisis phenomena in the economy of country. The special attention is spared research of factors which influence on firmness.

Key words: personal peasant economies, firmness, survival, exploitation.

УДК 368.5

ЗАЛЕТОВ О. М., канд. екон. наук

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

zaletov@ukr.net

ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття екологічного страхування та його законодавче тлумачення. Запропоновано авторське визначення терміну «екологічне страхування».

Ключові слова: екологічні ризики, екологічне страхування, страхування, страхувальники.

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкових відносин в Україні роль страхування для національної економіки набуває все більшого значення. Поряд із традиційним призначенням страхування – забезпечення економічного захисту страхувальників від стихійних природних явищ, випадкових подій технологічного, економічного характеру, об'єктами страхування все частіше стають майнові інтереси, пов'язані з життям і здоров'ям громадян, а також з відшкодуванням заподіяного страхувальником шкоди особі або збитку її майну.

У широкому змісті під «страхуванням» розуміють вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, сформованих шляхом сплати ними страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів.

У сучасних умовах росту антропогенного забруднення навколишнього природного середовища, зростання аварійності екологічно небезпечних об'єктів в Україні підвищується необхідність розвитку діючих фінансово-економічних механізмів у сфері регулювання природоохоронної діяльності. До таких механізмів можна віднести страхування екологічних ризиків, що є запорукою ефективного фінансового захисту від екологічно несприятливих наслідків, а також стимулює проведення превентивних заходів, спрямованих на запобігання екологічних аварій і катастроф [1, с.52].

Терміном «екологічне страхування» більш активно користуються останнім часом. Він зручний у вживанні, широко використовується в науковій, методичній, юридичній літературі, а також у документах державних органів влади. Однак дотепер відсутнє однозначне визначення й затвердження у встановленому порядку поняття «екологічне страхування».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні основи системи екологічного страхування розглянуті в працях В.Д. Базилевича, В.А. Борисова, С.В. Бридуна, Р.Д. Василишина, С.М. Гладченко, М.А. Гапонюка, В.С. Деньги, О.В. Козьменко, В.В. Лесних, Г.А. Моткіна, С.А. Навроцького, О.В. Огаренко, С.С. Осадця, Г.І. Фаліна та ін. Проте рівень теоретичного дослідження поняття та сутності екологічного страхування, недосконалість механізму відносин між суб'єктами страхового ринку у відшкодуванні збитків внаслідок еколого-техногенних аварій (катастроф), а також рівень теоретико-методичного обґрунтування необхід-

ності подальшого удосконалення системи екологічного страхування потребують поглиблених науково-теоретичних розробок та практичної реалізації стосовно сучасних вимог раціонального природокористування. Все це і зумовило необхідність проведення окремого дослідження.

Мета дослідження – розкрити зміст екологічного страхування та надати визначення екологічного страхування в сучасних умовах.

Результати досліджень та їх обговорення. В 2002 році в Україні була спроба прийняти Закон «Про екологічне страхування». Зокрема законопроектом від 21.05.2002 №1046 екологічне страхування розглядалося як один з видів обов'язкового страхування, що передбачає страхування відповідальності суб'єктів господарювання, діяльність яких представляє підвищену небезпеку у випадку нанесення ними шкоди третім особам внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища. Однак цей законопроект не був прийнятий.

Водночас у ряді країн СНД є відповідні закони. Наприклад, Закон Азербайджанської Республіки «Про обов'язкове екологічне страхування» від 12 березня 2002 року №271-ІІІ визначає екологічне страхування як страхування цивільної відповідальності за збиток, заподіяний у разі забруднення навколишнього середовища в результаті аварії, тобто понад припустиму для відповідної території межу з урахуванням викиду шкідливих речовин в атмосферне повітря, воду, поширення їх на поверхні землі та у надрах у результаті аварії та (або) техногенного випадку. При цьому збиток, заподіяний навколишньому середовищу, – це кошти, необхідні для відновлення земельних ділянок і водних об'єктів, забруднених понад припустиму для відповідної території межу, за забруднення навколишнього середовища в результаті аварії, а також збиток, пов'язаний із забрудненням атмосферного повітря, знищенням тваринного та рослинного світу.

Закон Республіки Казахстан «Про обов'язкове екологічне страхування» від 13.12.2005 №93-3 визначає обов'язкове екологічне страхування як комплекс відносин щодо майнового захисту законних інтересів фізичних та (або) юридичних осіб (застрахованих) за настання цивільно-правової відповідальності щодо зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди життю, здоров'ю, майну третіх осіб та (або) навколишньому середовищу в результаті його аварійного забруднення.

У 2009 році в Російській Федерації оприлюднений проект Федерального Закону «Про обов'язкове екологічне страхування», що поєднує екологічне страхування зі страхуванням відповідальності за шкоду навколишньому середовищу, заподіяну суб'єктом господарської й іншої діяльності, що призвела до деградації та руйнування природних екологічних систем, природних комплексів і природних ландшафтів, підвищення захворюваності, втрати працездатності та передчасної смертності громадян на території Російської Федерації.

За визначенням Модельного Закону країн Співдружності незалежних держав «Про екологічне страхування (нова редакція)» від 15 листопада 2003 року № 22-19, обов'язкове екологічне страхування – це здійснюване відповідне до закону обов'язкове страхування цивільної відповідальності підприємств, організацій, установ, індивідуальних підприємців, діяльність яких є джерелом підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища, за заподіяння збитків фізичним і юридичним особам (третім особам), що виникають у результаті впливу навколишнього природного середовища на населення, господарські об'єкти та територію, забруднену внаслідок аварій і техногенних катастроф, що відбулися на цих підприємствах, в організаціях, установах, а також інших надзвичайних подій.

Ряд учених і фахівців трактують визначення екологічного страхування наступним чином.

С.В. Макар вважає, що екологічне страхування – це страхування відповідальності об'єктів – потенційних винуватців аварійного, ненавмисного забруднення середовища та страхування власних збитків, що виникають у джерел такого забруднення [1, с.192].

На думку А.А.Носова, екологічне страхування, насамперед, передбачає відповідальність страховика за ризики, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища та нанесенням шкоди здоров'ю населення [3, с.46]. Об'єктом страхування є ризик цивільної відповідальності, що виражається в пред'явленні страховальникові майнових претензій фізичними і юридичними особами відповідно до норм цивільного законодавства про відшкодування шкоди за забруднення земельних угідь, водного середовища або повітря.

Т.А. Ротова [4, с.322] розглядає екологічне страхування як страхування цивільної відповідальності підприємств за збитки, завдані ними майновим інтересам фізичних та юридичних осіб

внаслідок техногенно-екологічних аварій чи випадкового забруднення навколишнього природного середовища.

О.В. Мельник [5, с.173], Г.О. Моткін [6, с.183] та Н.В. Ткаченко [7, с.161] визначають екологічне страхування як страхування цивільно-правової відповідальності виробництв – джерел підвищеної небезпеки для довкілля за заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

За визначенням Т.П. Галушкіної, екологічне страхування – це страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій за шкоду, завдану інтересам третіх осіб внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку [8, с.351].

В.Д. Базилевич і К.С. Базилевич під екологічним страхуванням розуміють різновид страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної небезпеки у зв'язку з імовірним аварійним забрудненням ними довкілля та спричиненням шкоди життєво важливим інтересам третіх осіб, який передбачає часткову компенсацію збитків потерпілим [9, с.182].

Екологічне страхування у визначенні МФК [10, с.288] – це вид страхування цивільної відповідальності, що передбачає зобов'язання страховика виплатити страхове відшкодування у розмірі повної або часткової компенсації шкоди, нанесеної майновим інтересам страхувальника (застрахованого), пов'язаної з його обов'язком у порядку, встановленому цивільним законодавством, відшкодувати збиток, заподіяний ним майну третіх осіб, у результаті аварій, що призвели до викиду забруднюючих речовин в атмосферу, до забруднення земної поверхні, скидання стічних вод.

У закордонній практиці поняття «екологічне страхування», як правило, не застосовується. Там цей термін найчастіше означає страхування цивільно-правової відповідальності власників потенційно небезпечних об'єктів у зв'язку з необхідністю відшкодування шкоди третім особам, обумовленої технологічною аварією або катастрофою. Розширене трактування цього поняття включає всеосяжну загальну відповідальність, що передбачає захист страхувальника у випадку будь-якого порушеного проти нього позову, що вимагає відшкодування втрат у результаті заподіяної шкоди. Страхується обов'язок страхувальника відшкодувати шкоду, заподіяну юридичній і фізичній особам у результаті впливу шкідливих речовин на землю, повітря, воду та водоймища. Крім того, страхуються майнові збитки, що випливають із порушення прав власності, права на устаткування та виробничу діяльність і права користування водним простором, або свідчення про користування ними [11, с.32].

Як справедливо відзначає А.Л. Бажайкін [12, с.306], у більшості розвинених країн функціонують два напрямки розвитку екологічного страхування, а саме:

1) страхування екологічних ризиків, що являє собою страховий захист цивільної відповідальності за збиток, заподіяний третім особам у результаті раптового, ненавмисного й несподіваного забруднення навколишнього природного середовища;

2) страхування природних об'єктів і комплексів від стихійних лих і екологічних катастроф, за правилами, передбаченими для страхування майна, але з урахуванням специфіки зазначених об'єктів.

На нашу думку, найбільш близькими за економічним значенням до «екологічного страхування» є такі поняття, як «страхування відповідальності у сфері охорони навколишнього середовища», «страхування екологічних ризиків», «страхування екологічної відповідальності». Вони відображають відносини щодо захисту майнових і особистих інтересів громадян, юридичних осіб і держави у разі заподіяння їм шкоди у результаті негативних наслідків для навколишнього природного середовища.

Р.Т. Юлдашев [13, с.671] розглядає страхування екологічних ризиків як сукупність видів майнового страхування та страхування відповідальності на випадок забруднення навколишнього середовища. До них належать: страхування ризику забруднення навколишнього середовища від різного роду викидів отруйних речовин в атмосферу або скидань відходів виробництва в річки та землю; страхування відповідальності судновласників за витік нафтопродуктів з танкерів і забруднення ними вод і узбережжя; страхування відповідальності за ядерний збиток, заподіяний третім особам у процесі мирного використання ядерної енергії. С.Л. Єфімов [14, с.52] до цього переліку додає ще страхування відповідальності за забруднення ґрунтових вод, землі та повітря, а також страхування відповідальності за збиток від гірничодобувної діяльності.

Л.О. Харнакоєва [15, с.21] визначає страхування екологічних ризиків як сукупність економічних відносин, що виникають на основі перерозподілу фінансових ресурсів, із приводу формування страхового фонду в розпорядженні страховика або держави та його використання для відшкодування збитку, заподіяного в результаті реалізації екологічних ризиків.

А.Л. Бажайкін під екологічним страхуванням пропонує розуміти діяльність, проведену за рахунок коштів спеціальних страхових фондів щодо захисту майнових інтересів фізичних, юридичних осіб, муніципальних утворень і держави від екологічних ризиків, реалізація яких може спричинити заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, життю й здоров'ю населення, а також майну [12, с.301].

На думку А.Л. Бажайкіна, екологічне страхування повинне бути родовим поняттям стосовно наступних видів страхування [12, с.304]:

1) страхування відповідальності власників джерел підвищеної екологічної небезпеки, на випадок забруднення навколишнього природного середовища, заподіяння шкоди життю та здоров'ю фізичних осіб, розглянуте у двох аспектах:

– страхування цивільної відповідальності власників джерел підвищеної екологічної небезпеки з метою захисту їхніх майнових інтересів, що виникають у результаті пред'явлення претензій про відшкодування шкоди життю та здоров'ю фізичних осіб, природним об'єктам і комплексам у разі аварійного (раптового, ненавмисного) забруднення навколишнього природного середовища;

– страхування відповідальності власників (власників, користувачів) раніше «забруднених» територій і природних об'єктів, що представляють потенційну екологічну загрозу життю та здоров'ю фізичних осіб, – так зване «ретроспективне страхування екологічних ризиків».

2) страхування природних об'єктів і комплексів на випадок настання надзвичайних екологічних ситуацій, обумовлених стихійними лихами;

3) страхування життя та здоров'я фізичних осіб на випадок настання надзвичайних екологічних ситуацій, обумовлених стихійними лихами та техногенними аваріями.

Із цього випливає, що визначення екологічного страхування варто давати на основі характеристики рис, властивих як процесам, що виникають у навколишньому природному середовищі під впливом потрапляння до нього шкідливих речовин внаслідок техногенних аварій (страхування цивільно-правової відповідальності власників джерел підвищеної екологічної небезпеки), так і операціям страхування майна (майнових інтересів) у разі впливу факторів негативного природного характеру (стихійних лих), тому екологічне страхування слід віднести до спеціальних видів страхування.

Висновки. Під екологічним страхуванням слід розуміти:

1) складову економіки природокористування, що забезпечує управління екологічними ризиками;

2) сукупність видів страхування, спрямованих на забезпечення страхового захисту на випадок заподіяння застрахованим (вигодонабувачам) і третім особам шкоди в результаті раптового, ненавмисного й несподіваного забруднення навколишнього середовища (земельних угідь, водного середовища, надр або повітряного басейну тощо) внаслідок техногенної аварії та/або стихійного лиха;

3) сукупність економічних відносин, що виникають на основі перерозподілу фінансових ресурсів, із приводу формування страхового фонду в розпорядженні страховика та(або) держави та використання його для відшкодування шкоди, заподіяної в результаті реалізації екологічних ризиків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Розмарина А.Л. Проблемы развития экологического страхования / А.Л. Розмарина // Вестник Одесского государственного экологического университета. – 2009. – №7. – С.55–62.

2. Макар С.В. Основы экономики природопользования / С.В. Макар. – М.: Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 1998.–192 с.

3. Носов А. А.. Страхование экологических рисков в электроэнергетике: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 – Екатеринбург, 2002. – 181 с.

4. Ротова Т.А. Страхування: Навч. посіб. – 2-ге вид. переробл. та доповн. / Т.А. Ротова. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – С. 322.

5. Страхові послуги: Підручник / С.С. Осадець, Т.М. Артюх, О.О. Гаманкова та ін.; Кер. автор. кол. й наук. ред. проф. С.С.Осадець і доц. Т.М. Артюх. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 173.

6. Моткин Г.А. Основы экологического страхования / Г.А. Моткин. – М.: Наука, 1996. – 183 с.

7. Ткаченко Н.В. Страхування: Навчальний посібник / Н.В. Ткаченко. – К.: Ліра-К, 2007. – С.161.

8. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування / Т.П. Галушкіна. – Харків: Бурун Книга, 2006. – С. 346–360.
9. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – К.: Знання, 1997. – С. 180–185.
10. Глоссарий страховых терминов, используемых при проведении страховых операций/ –М.: МФК, 2008. – С.288.
11. Страхование: Методические указания по выполнению курсовой работы для студентов по специальности 060400 «Финансы и кредит» всех форм обучения / Сост. О. А. Филатова. – Хабаровск: Изд-во Хабар. гос. техн. ун-та, 2002. – 40 с.
12. Бажайкин А.Л. Сущность экологического страхования и его нормативная база / А.Л. Бажайкин // Экологическое право России: сборник материалов научно-практических конференций 1995-1998 гг. /Под ред. проф. А.К. Голиченкова. Вып.1.– М.: Зерцало, 1999. – С.306–309.
13. Юлдашев Р.Т. Страховой бизнес: Словарь-справочник / Р.Т. Юлдашев – М.: Анкил, 2005. – С. 671.
14. Ефимов С.Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование / С.Л. Ефимов. – М.: Цериx-ПЭЛ, 1996.
15. Харнахова Л.А. Развитие страхования экологических рисков: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.10 / Байкальский государственный университет экономики и права. – Иркутск, 2009. – 24 с.

Екологічне страхування: поняття і зміст в сучасних умовах

А.Н. Залетов

Проаналізовані наукові підходи до визначення поняття «екологічне страхування» і його законодавче трактування. Предложено авторське визначення терміна «екологічне страхування».

Ключові слова: екологічні ризики, екологічне страхування, страхування, страховики.

Ecological insurance: notion and nature under modern conditions

O. Zaletov

The paper deals with the analysis of scientific approaches to definition of the notion of ecological insurance and its legislative interpretation. There has been suggested the author's definition of the term "ecological insurance".

Key words: ecological risks, ecological insurance, insurance, insurer.

УДК 338.439.02 (477.46)

ТЕРНАВСЬКА І.Б., канд. екон. наук

Уманський національний університет садівництва

manzjj@rambler.ru

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРКАСЬКОГО РЕГІОНУ

Проведено оцінку сучасного стану продовольчої безпеки Черкаської області. Проаналізовано показники споживання продуктів харчування населенням області. Висвітлено вплив ресурсного забезпечення та платоспроможності населення на продовольчу ситуацію в регіоні.

Ключові слова: продовольча безпека, регіон, споживання, достатність, доступність.

Постановка проблеми. Стратегічним пріоритетом соціального та економічного розвитку будь-якої держави є підвищення рівня її продовольчої безпеки на основі нарощування виробництва продуктів харчування, поліпшення їх якості та збалансованості за поживними елементами, а також доступність кожної людини до продовольчих ресурсів для забезпечення здорового харчування. Для України, яка прагне інтегруватися у світове та європейське співтовариство, проблема продовольчої безпеки набуває особливої актуальності. Адже держава, що здатна забезпечити населенню економічну та продовольчу доступність до продуктів харчування, може проводити незалежну політику.

Вагомий внесок у розв'язання проблем продовольчої безпеки зробили такі вітчизняні вчені: В.І. Бойко, О.М. Варченко, В.І. Власов, О.І. Гойчук, А.С. Даниленко, П.А. Лайко, А.С. Лисецький, Б.Й. Пасхавер, І.М. Романюк, О.В. Скидан, В.Г. Ткаченко, В.М. Трегобчук, П.Т. Саблук, О.М. Чечель, О.М. Шпичак, О.В. Шубравська та інші дослідники.

Відаючи належне напрацюванням згаданих авторів у цій сфері, слід зауважити, що нині недостатньо глибоко досліджено проблеми продовольчого забезпечення на регіональному рівні. Наукові публікації переважно висвітлюють проблеми продовольчої безпеки в національному та глобальному масштабі, залишаючи поза увагою роль регіонів в їх розв'язанні. Регіональний підхід до вирішення цих проблем зумовлений підвищенням рівня економічної самостійності регіонів, поглибленням територіального поділу праці в межах регіону, відмінностями природно-ресурсного потенціалу, специфічними особливостями кожного з них, історичними й іншими умови їх формування. Тому регіональні аспекти гарантування продовольчої безпеки як актуальні потребують подальшого дослідження.

Метою дослідження є оцінка сучасного стану продовольчої безпеки Черкаської області та з'ясування основних проблем її забезпечення в сучасних умовах.

Результати досліджень та їх обговорення. Важливість продовольчої безпеки зумовлюється першочерговою потребою у харчуванні, яке забезпечує підтримку всіх життєво важливих процесів у людському організмі. Рациональне харчування забезпечує нормальний ріст і розвиток, сприяє профілактиці захворювань, подовженню тривалості життя, підвищенню працездатності, створює необхідні умови адаптації організму до змін навколишнього середовища. Тому продовольча безпека найбільш повно виражається через показники споживання (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка споживання продуктів харчування населенням Черкаської області за роками (на одну особу за рік, кг)*

Продукти харчування	Норми харчування		Обсяги споживання					2010 р. у % до раціональної норми
	раціональні	мінімальні	2006	2007	2008	2009	2010	
Хліб та хлібні продукти	101,0	94,0	131,9	126,5	127,2	127,2	128,0	126,7
Картопля	124,0	96,0	153,9	148,7	150,1	151,4	151,9	122,5
Овочі та баштанні	161,0	105,0	156,1	147,1	151,8	153,2	166,2	103,2
Плоди, ягоди, виноград	90,0	68,0	30,4	39,6	40,4	40,9	45,2	50,2
М'ясо (у забійній вазі)	83,0	52,0	43,2	47,1	50,5	51,6	53,2	64,1
Молоко	380	341	250,0	236,4	228,0	227,2	221,2	58,2
Яйця, шт.	290,0	231,0	229,0	250,0	260,0	274,0	296,0	102,0
Риба та рибні продукти	20,0	12,0	14,8	16,9	20,0	20,0	19,2	96,0
Цукор	38,0	32,0	44,4	43,2	44,6	43,1	45,9	120,8
Олія	13,0	8,0	14,5	14,4	15,2	16,9	16,9	130,0

*Розраховано за даними Головного управління статистики в Черкаській області [1].

Аналіз динаміки споживання основних продуктів харчування показує, що за окремими продуктами (картопля, овочі та баштанні) різниця в рівнях споживання 2006 та 2010 рр. є неістотною. За досліджуваний період спостерігається зростання споживання плодів, ягід та винограду – на 49 %; риби та рибопродуктів – на 30 %; яєць – на 30 %; м'яса на 23 %. Загальна оцінка споживання основних продуктів харчування не дає підстав для оптимізму і гарантії продовольчої безпеки. Раціон харчування населення області не відповідає вимогам, внаслідок заміни відносно дорогих продуктів тваринного походження (молока, м'яса) на більш дешеві продукти рослинного походження (хліб, картоплю). Особливе занепокоєння викликає низький рівень споживання м'ясних продуктів – 61 % від раціональної норми, який навряд чи може пояснюватися схильністю населення області до вегетаріанства. Більше того, рівень споживання молока та м'яса є нижчим за мінімальні норми споживання. Надто низьким є значення найбільш корисної за вітамінним складом групи – плоди, ягоди, виноград, менше половини від потреби [2].

Низький рівень обсягу та якості споживання продуктів харчування населення області вимагає вивчення факторів, що впливають на поліпшення структури та якості споживання продуктів. Дослідження проблем регіонального продовольчого забезпечення охоплюють два основних аспекти: це фізична достатність та економічна доступність продовольства.

Черкаська область є потужним сільськогосподарським регіоном, який характеризується достатньо високою часткою в загальнонаціональних економічних показниках. За обсягами виробництва валової продукції сільського господарства вона входить в першу п'ятірку регіонів України. Процес формування регіональної продовольчої безпеки передбачає дотримання принципу самозабезпеченості. Самозабезпеченість – це рівень забезпеченості внутрішнього попиту за рахунок власного виробництва, що характеризує конкурентоспроможність аграрного виробництва та відображає стан продовольчої безпеки регіону (табл. 2).

Таблиця 2 – Рівень самозабезпеченості населення регіону основними видами продуктів харчування, %*

Продукція	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2006 р. (+,-)
Картопля	436,6	316,1	425,7	422,7	387,8	-48,8
Овочі та баштанні	151,2	115,6	148,9	165,8	131,2	-20,0
Плоди, овочі та баштанні	72,4	50,5	52,0	56,0	57,0	-15,1
М'ясо (у забійній вазі)	195,8	251,8	306,9	378,3	475,4	279,6
Молоко	154,5	160,6	165,3	166,3	167,7	13,2
Яйця, шт.	200,9	186,4	198,1	188,0	195,6	-5,3

*Розраховано за даними Головного управління статистики в Черкаській області [1].

Як свідчать дані табл. 2, Черкаська область є не тільки самодостатньою (крім плодів, ягід і винограду), але й володіє значним експортним потенціалом. Диспропорції в обсягах виробництва та споживання є наслідком надто низького рівня економічної доступності продовольства. Це вже інший бік продовольчої безпеки, який виражається в економічній доступності кожної людини до продовольчого кошика, можливості придбати ті продукти, які їй необхідні. Головним показником цього є рівень витрат на харчування, який на світовому рівні прийнято рахувати як відсоток від паритету купівельної спроможності. Наголошуємо, що саме цей показник є характеристикою рівня продовольчої безпеки пересічного громадянина (табл. 3).

Таблиця 3 – Структура сукупних витрат домогосподарств Черкаської області в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство *

Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р. (IV кв.)
		1406,6	1874,9	2605,2	2905,34
Структура сукупних витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати:	87,7	83,5	83,1	87,1	88,5
в т. ч. продукти харчування та безалкогольні напої	51,6	47,6	49,6	54,2	56,8
- алкогольні напої, тютюнові вироби	1,7	1,8	1,8		
- непродовольчі товари та послуги	34,4	34,1	31,7	32,9	31,7
Неспоживчі сукупні витрати	12,3	16,5	16,9	12,9	11,5

*Розраховано за даними Головного управління статистики в Черкаській області [1].

У IV кварталі 2010 р. середньомісячні сукупні витрати на одне домогосподарство області становили 3456,39 грн, а споживчі сукупні витрати – 3058,90 грн (88,5%), з них на продукти харчування, алкогольні напої та тютюнові вироби припадає 56,8% (1963,23 грн). Як бачимо, половину своїх сукупних витрат домогосподарства витрачали на харчування. Порівнюючи вартість витрат на харчування з попередніми роками, прикро констатувати той факт, що зростання витрат – це не стільки результат збільшення обсягів споживання, скільки зростання цін на продукти харчування. Поступове усунення дефіциту продовольчого споживання з одночасним зниженням частки продовольчих затрат у сімейних бюджетах вимагає значного перевищення темпів зростання номінальних наявних доходів населення над темпами інфляційного зростання цін на продукти харчування [3].

За даними вибіркового опитування домогосподарств Черкаської області у 2009 р., яке проводилось Державним комітетом статистики України з метою обстеження умов життя, щодо самооцінки домогосподарствами рівня своїх доходів, половина населення вважає, що рівень їх доходів є досить низьким. Про це свідчать такі дані: три із п'яти домогосподарств вважали стан свого добробуту низьким, їм доводилось постійно відмовляти собі в найнеобхіднішому. Одному із десяти домогосподарств не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування. Майже третина домогосподарств оцінила свій матеріальний стан як достатній, проте заощаджувати не вдавалось. Лише одне з двадцяти домогосподарств оцінило рівень своїх доходів як достатній не тільки для забезпечення поточних потреб, а й для заощадження коштів.

За оцінкою матеріального добробуту 92,1% домогосподарств області віднесли себе до бідних. Не бідними, але ще не представниками середнього класу вважало себе 7,9% домогосподарств. Серед опитаних респондентів до середнього класу і заможних не відніс себе ніхто [4, 5].

Висновки. Ситуація із продовольчою безпекою регіону двояка. Практично повна безпека у сфері виробництва й споживання зернових та овочевих культур і загрозна у сфері забезпечення населення області молоком, м'ясом та фруктами. Профіцит споживання хлібопродуктів і картоплі свідчить про те, що малозабезпечені верстви населення змушені компенсувати дефіцит енергетичної цінності харчування найдешевшими харчовими енергоносіями.

Парадокс продовольчої проблеми полягає в тому, що за відсутності дефіциту продуктів харчування – рівень і якість споживання залишаються на досить низькому рівні внаслідок невисокої купівельної спроможності населення, низької заробітної плати та високих цін.

Враховуючи сучасний стан продовольчої безпеки, вважаємо, що забезпечення продовольчої безпеки має стати стратегічним завданням для області. Черкаській області вкрай необхідна науково об-

грунтована й всебічно опрацьована Стратегія продовольчої безпеки на перспективу. Ключовим аспектом такої стратегії слід вважати досягнення належного рівня продовольчого забезпечення і раціональних норм споживання основних продуктів харчування пересічним жителем області.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Статистичний збірник Черкаської області за 2010 рік / Головне упр. стат. у Черкаській обл.; за ред. Приймак В. П. – Черкаси, 2011. – 546 с.
2. Манзій І. Б. Продовольчі ресурси та гарантії їх забезпечення в регіоні / І. Б. Манзій // Актуальні проблеми економіки АПК : колективна моногр. / за ред. Д. К. Семенди, О. І. Здоровцова. – Умань: Видавець «Сочінський», 2009. – С 31–40.
3. Пасхавер Б. Продовольчий аспект подолання бідності / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 71–76.
4. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств Черкаської області у 2009 році : комплексний стат. зб. / За ред. Януш Л. В.– Черкаси, 2009. – 60 с.
5. Самооцінка домогосподарствами Черкаської області рівня своїх доходів: стат. бюл. / За ред. Януш Л. В. – Черкаси, 2009. – 16 с.

Современное состояние продовольственной безопасности Черкасского региона

И.Б. Тернавская

Проведена оцінка сучасного стану продовольственої безпеки Черкаської області. Проаналізовані показателі споживання продуктів харчування населенням області. Відображено вплив ресурсного забезпечення та платієздатності населення на продовольствену ситуацію в регіоні.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, регион, потребление, продукты питания, достаточность, доступность.

Modern state of food safety of Cherkasy region

I. Ternavska

The estimation of the modern state of food safety of the Cherkasy region is conducted. The indexes of consumption of food the population of area stuffs are analysed. Influence of the resource providing and solvency of population is reflected on a food situation in a region.

Key words: food safety, region, consumption, food stuffs, sufficientness, availability.

УДК 338.2

ЛУЧИК В.С., канд. фіз.-мат. наук

Подільський державний аграрно-технічний університет

luchik-vasil@mail.ru

ОЦІНКА ПРОДУКТИВНОСТІ РЕГІОНІВ

Проаналізовано динаміку суспільної продуктивності праці в Україні в розрізі регіонів та проведено порівняння таких тенденцій з динамікою середньомісячної заробітної плати.

Ключові слова: державна регіональна політика, продуктивність регіонів, конкурентоспроможність, оплата праці.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та регіоналізації посилюють конкуренцію між регіонами за формування сприятливих умов для ведення бізнесу і підвищення добробуту населення. Очевидно, що інвестиційні вкладення у виробничі процеси та розвиток трудового потенціалу здійснюються у найбільш привабливі, іншими словами, конкурентоспроможні регіони як місця функціонування бізнесу, роботи і життя людей. Конкурентоспроможність регіону забезпечує продуктивність використання його ресурсів, у першу чергу, робочої сили й капіталу, у порівнянні з іншими регіонами. Єдиною розумною концепцією конкурентоспроможності на сьогодні на національному і регіональному рівнях є продуктивність. За визначенням науковця Баркової О.М., продуктивність – це стан мислення, це рух до досконалості [1].

Мета і завдання дослідження. Підвищення продуктивності в умовах глобалізації стало основною метою країн, регіонів. За рекомендаціями Міжнародної організації праці, продуктивність вважається загальним показником, який, по-перше, показує ефективність використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації тощо) під час виробництва різних товарів і послуг; по-друге, відбиває взаємозв'язок між кількістю і якістю вироблених товарів або наданих послуг, і ресурсами, витраченими на їх виробництво; по-третє, дозволяє зіставляти результати виробництва на різних економічних рівнях.

Національна і регіональна конкурентоспроможність являє собою сукупність чинників, які впливають на рівень продуктивності економіки країни та регіонів, у свою чергу, забезпечуючи

стійкий економічний розвиток і процвітання. Конкуреноспроможність (продуктивність) регіону характеризують макроекономічні чинники, які визначають рівень продуктивності і добробуту в національній економіці у середньо- і довгостроковій перспективі. У системі індикаторів регіональної конкурентоспроможності продуктивність праці займає перше місце. Саме від її рівня і динаміки залежить якість життя населення та соціально-економічний розвиток регіонів країни, формування їх конкурентних переваг і позиції на національному і світовому ринках. Тому метою дослідження є пошук та оцінювання рівня продуктивності регіонів країни для визначення пріоритетів ефективної державної регіональної політики.

Матеріал і методика досліджень. Інформаційною базою дослідження продуктивності регіонів та обґрунтування висновків і пропозицій щодо підвищення її ефективності та формування виваженої державної регіональної політики стали матеріали Державного комітету статистики України, обласних управлінь статистики, наукова інформація із всесвітньої комп'ютерної мережі Internet, результати особистих спостережень автора. Методологічною базою дослідження є загальнонаукові методи пізнання. Оцінку конкурентоспроможності регіонів здійснено за допомогою методів графічного і порівняльного аналізів.

Результати досліджень та їх обговорення. Глобалізація безпосередньо впливає на продуктивність праці, проте цей вплив досить неоднозначний. Позитивними тенденціями можна вважати поширення сучасних технологій і методів організації праці та виробництва, появу нових можливостей зайнятості, активізацію інвестицій в людський капітал. Негативними є: значна диференціація у розвитку окремих регіонів, експлуатація дешевої робочої сили та структурне безробіття. Це призводить до диспропорційності у розвитку регіонів країни.

Проаналізуємо динаміку суспільної продуктивності праці в Україні в розрізі регіонів та проведемо зіставлення таких тенденцій з динамікою середньомісячної заробітної плати.

Для визначення продуктивності праці виберемо найбільш поширений підхід в публікаціях сучасних економістів через розрахунок співвідношення ВВП (ВРП) в економіці і чисельності зайнятих. Досить часто замість обсягу ВВП або ВРП в різних наукових джерелах використовують національний дохід, чистий валовий продукт (що виключає з ВВП споживання основного капіталу), ВВП за паритетом купівельної спроможності. Проте вибір того чи іншого методу розрахунку, як зазначає М. Семикіна, залежить від цілей аналізу, «головне – бачити у динаміці показника продуктивності праці відображення певної соціально-економічної ефективності використання праці, що має слугувати інструментом управління економікою загалом. ... Завдання вчених полягає в тому, щоб навчитися оцінювати багатофакторний вплив на макроекономічному та світовому рівнях для успішного управління продуктивністю праці, забезпечення її зростання та виходу економіки із кризи» [2].

Аналізуючи індекс продуктивності праці (у % до 2000 р.) за 2000-2009 рр., представлений на рис. 1, можна зробити висновок, що продуктивність праці в Україні та її регіонах зростає.

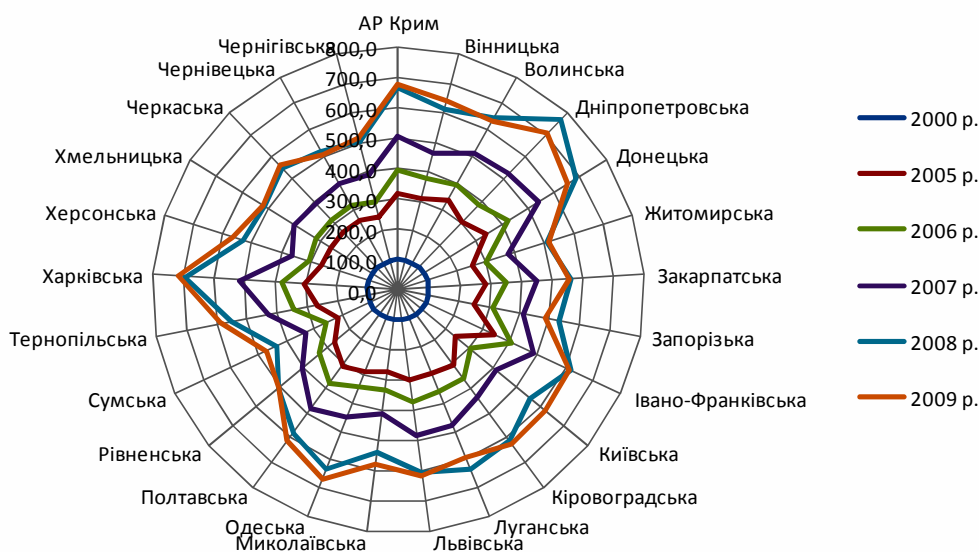

Рис. 1. Динаміка продуктивності праці в регіонах за 2000-2009 рр.
(індекс продуктивності праці у % до 2000 р.)

Найвищі темпи зростання зафіксовані у 2006-2007 рр. Серед регіонів за темпами зростання продуктивності праці у 2009 р. лідирують: Харківська (716,2%), Дніпропетровська (707,1), Одеська (671,2) області та Автономна Республіка Крим (673,8). Найнижчі показники зростання індексу продуктивності праці спостерігались у Сумській (472,2%) і Закарпатській (484,7%) областях.

Негативною тенденцією 2009 р. було зниження у порівнянні з 2008 р. продуктивності праці у багатьох регіонах країни, до яких потрапили Волинська, Запорізька, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька, і навіть Донецька та Луганська області.

У галузі сільського господарства, точніше на сільськогосподарських підприємствах України, продуктивність праці за 2000-2009 рр. зросла у 5,1 рази. Темп зростання продуктивності праці для галузі дуже високий. Виникає питання: чому за такого зростання одного з найважливіших чинників підвищення ефективності виробництва галузь потребує державної допомоги? Скоріше за все, це пов'язано зі зменшенням показника кількості зайнятих в галузі, який використовується для розрахунків продуктивності праці. За період 2000-2009 рр. кількість зайнятих на сільськогосподарських підприємствах скоротилось у 2,7 рази.

Також потрібно зауважити, що продуктивність праці, яка подається Державним комітетом статистики, враховує зайнятих тільки у сільськогосподарських підприємствах. А значна частина сільськогосподарської продукції, зокрема, продукції тваринництва, виробляється у господарствах населення. На них припадає дві третини зайнятих в галузі, тому аналіз продуктивності праці повинен охоплювати і господарства населення.

За регіонами темпи зростання продуктивності сільськогосподарської праці у порівнянні з 2000 р. коливаються від 157,3 (Закарпатська область) до 958,2% (Черкаська область). Високі темпи зростання продуктивності сільськогосподарської праці спостерігаються у Дніпропетровській (697,5%) і Київській (678,6%) областях. Перевищують середньоукраїнський показник Івано-Франківська (606,6%), Львівська (589,6), Тернопільська (561,0), Полтавська (515,8), Вінницька (513,1), Харківська (512,6) області.

Крім Закарпатської області, відносно низькі темпи зростання продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах спостерігались у Житомирській (322,5), Волинській (365,1), Одеській (357,2), Чернігівській (373,7), Рівненській (390,4) областях.

Співвідношення між темпами зростання продуктивності праці і заробітної плати є однією з основних макроекономічних пропорцій.

В Україні за період дослідження темпи зростання заробітної плати склали 828,7%. Значна частина регіонів країни: Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області мають темпи зростання середньомісячної заробітної плати вищі за середньоукраїнський показник (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка середньомісячної заробітної плати в регіонах за 2000-2009 рр. (індекс середньомісячної заробітної плати у % до 2000 р.)

Найкращий показник досягнений у 2009 р. у Тернопільській області. Це 1045,9% до 2000 р. Найгірший показник темпу зростання середньомісячної заробітної плати отримано у Запорізькій області – 637,7%.

Отже, з огляду на проведені розрахунки індексів продуктивності праці та середньомісячної заробітної плати можна зробити висновок, що в Україні останніми роками темпи зростання середньомісячної заробітної плати суттєво випереджають темпи зростання продуктивності праці. Така негативна тенденція склалась не сьогодні, а була зумовлена усіма тими подіями, які відбулись на початку 90-х років. Серед них хронічна стагнація економіки, що поступово призвело до зниження обсягів національного виробництва, зростання інфляції, безробіття, накопичення грошової маси та зниження її купівельної спроможності. У таких умовах соціальний захист населення з боку держави потребував збільшення його доходів без урахування продуктивності праці. Окремі політичні рішення з підвищення соціальних стандартів не вплинули на зростання продуктивності праці, але сприяли більшій тінізації заробітної плати. Тільки реальне співвідношення розміру заробітної плати та продуктивності праці сприятиме розвитку економіки.

Порівняння України з розвиненими країнами доводить, що відставання нашої країни за рівнем оплати праці є більшим, ніж за рівнем продуктивності. За оцінками Г.Т. Кулікова, продуктивність праці в Україні становить лише 30% продуктивності праці в країнах Євросоюзу. При цьому середня заробітна плата в Україні в порівнянні з країнами ЄС становить не 30–40%, а близько 4–17 % [3, с.4].

За даними Міжнародної організації праці, розвинені економіки та країни ЄС перевищували світовий показник продуктивності праці у 3,4 рази; Центральна та Східна Європа, а також країни СНД І в 1,1 раза; країни Близького Сходу І 1,6 раза. За іншими регіонами показник продуктивності праці нижчий за загальносвітовий, зокрема: Східна Азія І показник нижчий за світовий у 1,9 раза, Південна Азія І у 3,3 рази, Південно-Східна Азія та Океанія І у 2,3 рази, Північна Африка І у 1,3 раза, у регіоні Латинської Америки та країн Карибського басейну продуктивність праці дорівнює загальносвітовому показнику [4].

Висновки. Ситуація в країні повністю суперечить світовій практиці і теоретичним засадам економіки, тому що свідчить про формування механізмів оплати праці в Україні, які реально не залежать від результатів діяльності економіки. Керованість державою процесів управління продуктивністю праці втрачена, а ринкове саморегулювання виявилось неспроможним забезпечити самонастроювання оптимальних співвідношень та суттєвого зростання продуктивності та оплати праці.

Відомо, що тільки держава може регулювати ці важливі макроекономічні пропорції. І вирішувати цю проблему потрібно комплексно, в масштабах країни. Зрозуміло, що без підвищення заробітної плати не можна розраховувати на високу продуктивність праці та навпаки. Однак, як слушно відмічає М.В. Семикіна, підвищення продуктивності праці не може бути самоціллю, адже пріоритетом в цивілізованому світі на сьогодні є якісний людський розвиток [2]. Лише постійне підвищення оплати праці, гарантії соціального захисту населення, розвиток освіти та науки на основі використання сучасних передових технологій, забезпечення охорони здоров'я населення, безпека праці, постійне підвищення кваліфікації працівників зможе забезпечити зростання продуктивності праці, що призведе до розвитку регіонів і держави в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баркова О.М. Производительность. Инновации. Создание промышленных округов на Востоке России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dvcongress.ru/Doklad/Barkova.PDF>.
2. Семикіна М.В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. Вип. 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2010_17/stat_17/70.pdf.
3. Куликов Г.Т. Шляхи регулювання оплати праці в Україні / Г.Т. Куликов // Праця і зарплата. № 29. – 6 серпня 2008 р. – С. 4-6.
4. Global employment trends : May 2009 update / International Labour Office. – Geneva : ILO, 2009. І С.15.

Оценка производительности регионов

В.Е. Лучик

Проанализирована динамика общественной производительности труда в Украине в разрезе регионов и проведено сопоставление таких тенденций с динамикой среднемесячной заработной платы.

Ключевые слова: государственная региональная политика, производительность регионов, конкурентоспособность, оплата труда.

Estimation of the productivity of regions

V. Luchik

The dynamics of the public labour productivity is analysed in Ukraine in the cut of regions and comparison of such tendencies is conducted with the dynamics of average monthly ettlings

Keywords: public regional policy, productivity of regions, competitiveness, payment of labour.

УДК 336.226(477)(091):63

ТУЛУШ Л.Д., канд. екон. наук

ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України

МАЛІНІНА Н.М., асистент

Вінницький національний технічний університет

ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ: ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Розглянуто питання становлення системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, узагальнено закономірності розвитку податкових відносин в галузі сільського господарства, визначено наявні тенденції в оподаткуванні доходів суб'єктів агропромислового виробництва.

Ключові слова: податкова система, пряме оподаткування, податковий механізм, спрощені режими оподаткування, сільськогосподарські товаровиробники.

Постановка проблеми. Однією із ключових передумов ефективного розвитку АПК є формування сприятливого економічного середовища їх функціонування, в тому числі й застосуванням оптимальної системи прямого оподаткування.

Діяльність у сільському господарстві, в силу притаманних йому специфічних характеристик, суттєво відрізняється від ведення бізнесу в інших галузях народного господарства, що визначає об'єктивність існування певних особливостей функціонування податкових механізмів в аграрному секторі.

Завданням формування ефективної податкової політики будь-якої країни є забезпечення компромісу інтересів держави і платників податків, що досягається за рахунок оптимального поєднання реалізації фіскальної і регулюючої функцій податків.

Виходячи з цього, доцільним є узагальнення закономірностей розвитку системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в Україні і на цій основі розробка засад функціонування податкових механізмів, які б, окрім відповідності загальноновизначеним принципам оподаткування, відзначалися і врахуванням сучасних тенденцій розвитку економічних процесів в галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розгляду ретроспективних та сучасних аспектів функціонування системи прямого оподаткування присвячені роботи С. Балка, М. Богачевського, А. Вайнштейна, О. Горбенка, В. Горецького, М. Дем'яненка, М. Залеського, Ю.Б. Іванова, Т. Коцацької, С. Кульчицького, О. Кушніра, С. Ляха, Г. Мар'яхіна, С. Міняйло, Б. Оксентюк, В. Синчака, Ф. Фотієва та ін. Проте, не всі питання трансформації системи прямого оподаткування товаровиробників, що функціонують в аграрному секторі економіки, відповідно до змін у господарському механізмі, належним чином досліджені та детально обґрунтовані. Необхідність проведення подальших досліджень у зазначеному напрямку обумовлена сучасними тенденціями вдосконалення податкової системи, визначенням засад і механізмів побудови системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників.

Метою дослідження є узагальнення закономірностей розвитку системи прямого оподаткування щодо сільського господарства, оцінка механізмів функціонування спрощених режимів (ЄСП та ФСП) та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо подальшого розвитку механізмів прямого оподаткування в умовах посилення процесів концентрації капіталу в галузі.

Результати досліджень та їх обговорення. Система прямого оподаткування в аграрному секторі відображає особливості економічних процесів та державної політики. З моменту зародження і донині вона пройшла тривалий шлях розвитку. При цьому змінювались засади формування податкової системи, розширювався склад податків, запроваджувались відповідні економічній ситуації принципи оподаткування, удосконалювались методологічні підходи до формування окремих елементів податкового механізму.

Перші згадування про існування прямих податків щодо сільського господарства історики пов'язують з ім'ям Володимира Великого, який започаткував податкову повинність у вигляді сплати десятини. Десятина являла собою специфічний різновид особистого оподаткування, оскільки розмір податку визначався величиною отриманого доходу, а ставка становила 10% його розміру.

Наступний етап розвитку системи прямого оподаткування характеризувався зміною підходу до справляння податків – із прибуткового на реальний. У XI-XVII ст. селяни сплачували данину, різновидами якої було подимне (розмір даного податку визначався кількістю печей і труб у кожному господарстві), що сплачувалось з кожного селянського двору в натуральній або грошовій формі, і поплужне (прототип земельного податку, об'єктом оподаткування якого був плуг). Вони ґрунтувались на оподаткуванні засобів виробництва (фактично, капіталу) і справлялись двома способами – повозом і полюддям [8, с.18-20]. При цьому розміри податків встановлювались безсистемно, адже чітких критеріїв їх визначення не існувало.

Таким чином, пряме оподаткування того часу базувалось на реальних засадах, встановлювалось у фіксованих сумах і не залежало від наявності та розміру доходів.

Докорінна зміна системи оподаткування відбулась наприкінці XVII ст. – було відмінено пошошне (1678 р.) і запроваджене подвірне оподаткування, яке базувалось на розрахунку доходів від праці та земельної ренти. Подвірний податок мав ознаки як прибуткового, так і земельного оподаткування.

Податковою реформою Петра I подвірний податок був замінений на подушний, що значно розширило базу оподаткування і сприяло збільшенню суми податкових надходжень в державну казну.

Відміна кріпосницького ладу і формування власності на землю стали першопричиною становлення земельного податку, який був вперше запроваджений у 1875 році. Податок вилучався за розкладним принципом, оподатковувались всі землі, окрім державних. Поряд з земельним, селяни сплачували подушну подать, земські збори і натуральні повинності.

Надалі система прямого оподаткування стосовно аграрного сектору зазнала значних змін у 1887 році, у зв'язку із заміною подушної податі на оброчну та державний земельний податок (поземельну подать). Податкове навантаження на селян у цей історичний період було надмірним і складало близько 70 % їх доходів [9, с. 89].

Таким чином, розвиток системи прямого оподаткування селян за досліджений період характеризується постійною зміною засад формування податкових механізмів з особистих (оподаткування доходів) на реальні (оподаткування угідь, засобів виробництва, капіталу); розширенням бази оподаткування; збільшенням кількості податків та поглибленням диференціації податкового навантаження.

Наступний період розвитку системи оподаткування селян (радянські часи) пов'язаний зі зміною форми державного устрою (табл. 1).

У процесі еволюції податкової системи, на зміну натуральному податку прийшла продрозверстка, що призвело до зміни засад оподаткування. На відміну від натурального податку, в рахунок якого вилучались надлишки продукції, в рамках продрозверстки у селян вилучалась і частина необхідних для виживання продуктів, що погіршувало і без того критичний стан галузі [26, с.42].

Розуміння необхідності розвитку сільського господарства, а також його важливості для економіки країни, сприяло прийняттю рішення про перехід держави до НЕПу. Основний зміст НЕПу на селі – це централізація диференціальної земельної ренти через механізм оподаткування, внаслідок чого був прийнятий Декрет ВЦВК від 21.03.1921р. «Про заміну продрозверстки натуральним податком» [18]. Побудова механізму запровадженого податку визначалась на засадах прибуткового оподаткування за прогресивною шкалою. Позитивними моментами введення проподатку було зменшення суми податку майже впововину, порівняно з продрозверсткою, індивідуальний підхід до окремого селянського господарства, врахування площі та врожайності орної землі (11 розрядів), а також кількості членів домогосподарства (7 груп за кількістю ріллі на 1 члена домогосподарства) [6, с. 142].

З метою спрощення діючої системи оподаткування, зменшення податкового навантаження на малозаможних селян і забезпечення рівномірності в оподаткуванні 10.03.1923 року був запроваджений єдиний сільськогосподарський податок. ЄСП – комплексний податок, що замінив єдиний натуральний, подвірно-грошовий та трудгужовий податки, а також всі місцеві податки. Для ви-

значення розміру ставки враховувались площа угідь (9 груп), урожайність (11 розрядів), кількість худоби (4 групи), склад сім'ї та наявність нерухомого майна [28, с. 18].

Таблиця 1 – Етапи розвитку системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників за радянських часів

Етап розвитку	Інструментарій	Характеристика механізму
Епоха військового комунізму (1919–21 рр.)	Натуральний податок Продрозверстка	На засадах прибуткового оподаткування, прогресивна система, окладний характер. На засадах реального оподаткування, розкладний характер
Перехід до НЕПу (1921–23 рр.)	Єдиний натуральний податок + подвірно-грошовий та трудгужовий податки	На засадах прибуткового оподаткування, прогресивна система
НЕП (1923–26 рр.)	Єдиний сільськогосподарський податок (ЄСП)	На засадах земельного оподаткування, прогресивна система, диференціація податкових ставок, введення твердих ставок
Згорання НЕПу (1926–27 рр.)	Видозмінений ЄСП	На засадах оподаткування доходів, прогресивна система
Початок колективізації (1927–32 рр.)	Видозмінений ЄСП + одноразовий збір, самооподаткування	На засадах оподаткування доходів, прогресивна система, пізніше пропорційна
Утвердження радгоспно-колгоспної системи (1932–40 рр.)	Видозмінений ЄСП Прибутковий податок з колгоспів, одноразовий збір, самооподаткування	На засадах прибуткового оподаткування, пропорційна система
Воєнні роки (1941–45 рр.) Післявоєнна відбудова (1946–53 рр.) Період десталінізації (1956–64 рр.)	Прибутковий податок з колгоспів, сільгосподаток	На засадах прибуткового оподаткування, пропорційна система
Криза Радянської системи (1964–84 рр.)	Прибутковий податок з колгоспів, прибутковий податок з ФОП колгоспників	На засадах прибуткового оподаткування, пропорційна система
Період «перебудови» (1985–91 рр.)	Податок на прибуток, податок з обороту, податок на експорт та імпорт, податок на ФОП колгоспників	На засадах прибуткового оподаткування, пропорційна система

Складено авторами на основі [1], [3],[5],[6],[7],[8],[10],[11],[26],[28].

Такий склад ЄСП більше був наближений до прибуткового оподаткування (причому спостерігається прогресивність від 2,9-24,2% до валової продукції) [10, с. 105-106], ніж сучасний ФСП, об'єктом оподаткування якого є площа угідь, хоча в цілому справлявся на засадах земельного.

Протягом функціонування, механізм справляння ЄСП зазнав суттєвих змін: так з 1926-32 рр. він справлявся на засадах оподаткування доходів, причому спочатку за пропорційною, а пізніше за прогресивною системою. Також прослідковується поступове розширення бази оподаткування – якщо на початку запровадження оподатковувались доходи тільки від с.-г. діяльності, то надалі вони доповнюються доходами з додаткових джерел, а також доходами від інших видів діяльності, які не стосуються сільського господарства.

Ще одним аспектом, на який варто звернути увагу, є зміна методики розрахунку ЄСП: у 1923 р. розрахунок податку здійснювався в пудах жита чи пшениці (з врахуванням кількості ріллі і сіножатей, їдців, кількості голів тварин, урожайності); у 1924 р. одиницею оподаткування виступає десятина ріллі, а сіножаті і тварини перераховувались в означені одиниці оподаткування за встановленими коефіцієнтами; у 1925 р. відбувається диференціація податкових ставок по регіонах і встановлюються тверді ставки податку; у 1926 році під час визначення бази оподаткування враховується кількість членів домогосподарства, а у 1927 році – тільки дохід господарства.

Зміна механізму оподаткування сприяла збільшенню сум надходжень по ЄСП, що відповідно збільшувало податкове навантаження на платників податків.

Важливою зміною у механізмі справляння ЄСП у 1930 році є запровадження диференціації суб'єктного складу платників податку з метою оподаткування. Так, для колгоспів передбачено значну кількість пільг, що дозволило знизити фактичний розмір оподаткування з 3 до 1,5% [3, с. 258]. Таким чином, колгоспи перейшли до оподаткування за пропорційною системою на основі норм дохід-

ності, а для одноосібників і куркульських господарств продовжував діяти індивідуальний порядок, що передбачав податкові «відсоткові надбавки», які коливались в межах 5-10% і призначались за прогресивним принципом – чим вище дохідність, тим більший відсоток надбавки [5, с 95].

Основним напрямом податкової політики середини 30-х років ХХ ст. був перехід до прогресивно-прибуткового оподаткування, що було реалізовано прийняттям Постанови ЦВК і РНК «Про заміну сільськогосподарського грошового податку з колгоспів прибутковим грошовим податком» [17]. Податок сплачувався в рахунок всіх прямих податків і податкових платежів; ставка встановлювалась у межах 3-4% залежно від організаційно-правової форми [29, с. 282].

Прибуткове оподаткування колгоспів, у зв'язку зі зміною об'єкта оподаткування, поступово наблизилося до оподаткування доданої вартості і внаслідок відмови від оподаткування землі, що на той час відповідало принципам безоплатності в користуванні державною власністю, залишалось єдиним каналом вилучення доходів товаровиробників галузі. З цього часу земельне оподаткування продовжило своє існування тільки у вигляді сільськогосподарського податку для дрібних форм, а для колгоспів, які були основним суб'єктом господарювання, вилучення ренти здійснювалось у вигляді оподаткування валового доходу.

Підсумовуючи розгляд системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників за радянських часів, зазначимо, що на початку становлення основний вектор її розвитку був спрямований на стимулювання переходу від приватної до колективної власності. Відповідно і механізми оподаткування одноосібників і колективних господарств суттєво відрізнялись ставками, пільгами, кількістю податків, принципами їх побудови.

Розпочавши свій розвиток з оподаткування на прибуткових засадах, система прямого оподаткування зазнавала змін, трансформуючись спочатку в ЄСП, побудований на засадах земельного оподаткування, а пізніше – у прибутковий податок з колгоспів, побудований на засадах оподаткування доходів.

Позитивним досвідом, який можливо використовувати після відміни ФСП, є врахування фінансового результату у разі прибуткового оподаткування і встановлення неоподаткованої межі вилучення доходів сільськогосподарських товаровиробників на рівні 15–25 %. Означені заходи сприяли залишенню у товаровиробників галузі коштів, необхідних для розширеного відтворення, що і на сьогодні є актуальною проблемою сучасного стану підприємств галузі.

З набуттям Україною незалежності розпочинається новий етап розвитку системи прямого оподаткування аграрного сектору. Прийнято вважати, що до прийняття ПК розвиток системи оподаткування с.-г. товаровиробників здійснювався в три етапи. Проте, серед науковців не існує єдиної позиції щодо виділення етапів як у часових інтервалах, так і обґрунтуванні віднесення окремих змін у механізмах формування системи прямого оподаткування до кожного з етапів, що потребує проведення подальших наукових досліджень.

На основі аналізу змін, що відбувались у податковому законодавстві, та врахування особливих механізмів вилучення доходів в галузі АПК, пропонуємо узагальнити етапи розвитку системи прямого оподаткування товаровиробників галузі сільського господарства за часи незалежності (рис.1).

Перший етап розвитку системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників характеризується відмовою з боку держави від оподаткування прибутку. Це проявлялось, в першу чергу, у звільненні від оподаткування доходів, одержаних від реалізації сільськогосподарської продукції [20], від основної діяльності і пільговий порядок оподаткування доходів від інших видів діяльності [22], відмові від оподаткування прибутку с.-г. підприємств будь-якої форми власності [24], звільненні від сплати авансових внесків податку на прибуток від неосновної діяльності [21], сплати земельного податку за рахунок прибутку.

Таким чином, означений період характеризується наявністю фактично єдиного прямого податку – плати за землю, платниками якого с.-г. товаровиробники стали з другої половини 1992 р. [23]. При цьому, механізм побудови означеного податку не дозволяв врахувати відмінності у диференціальній ренті на території окремої області, а використання усереднених показників сприяло нерівномірному розподіленню податкового навантаження.

Другий етап характеризується першими кроками щодо врахування специфіки обігу виробничих фондів у сільському господарстві за оподаткування та встановлення бази оподаткування земельного податку на основі капіталізації рентного доходу. Враховуючи специфіку формування обігових коштів с.-г. підприємств і фінансових результатів їх діяльності, законодавець звільнив

с.-г. підприємства від сплати авансових внесків податку на прибуток від реалізації несільськогосподарської продукції [21]. Поряд з цим, в означеному законі не враховувались особливості с.-г. виробництва за оподаткування прибутку від основної діяльності, внаслідок встановлення термінів сплати податку щомісяця та ліквідації низки пільг.

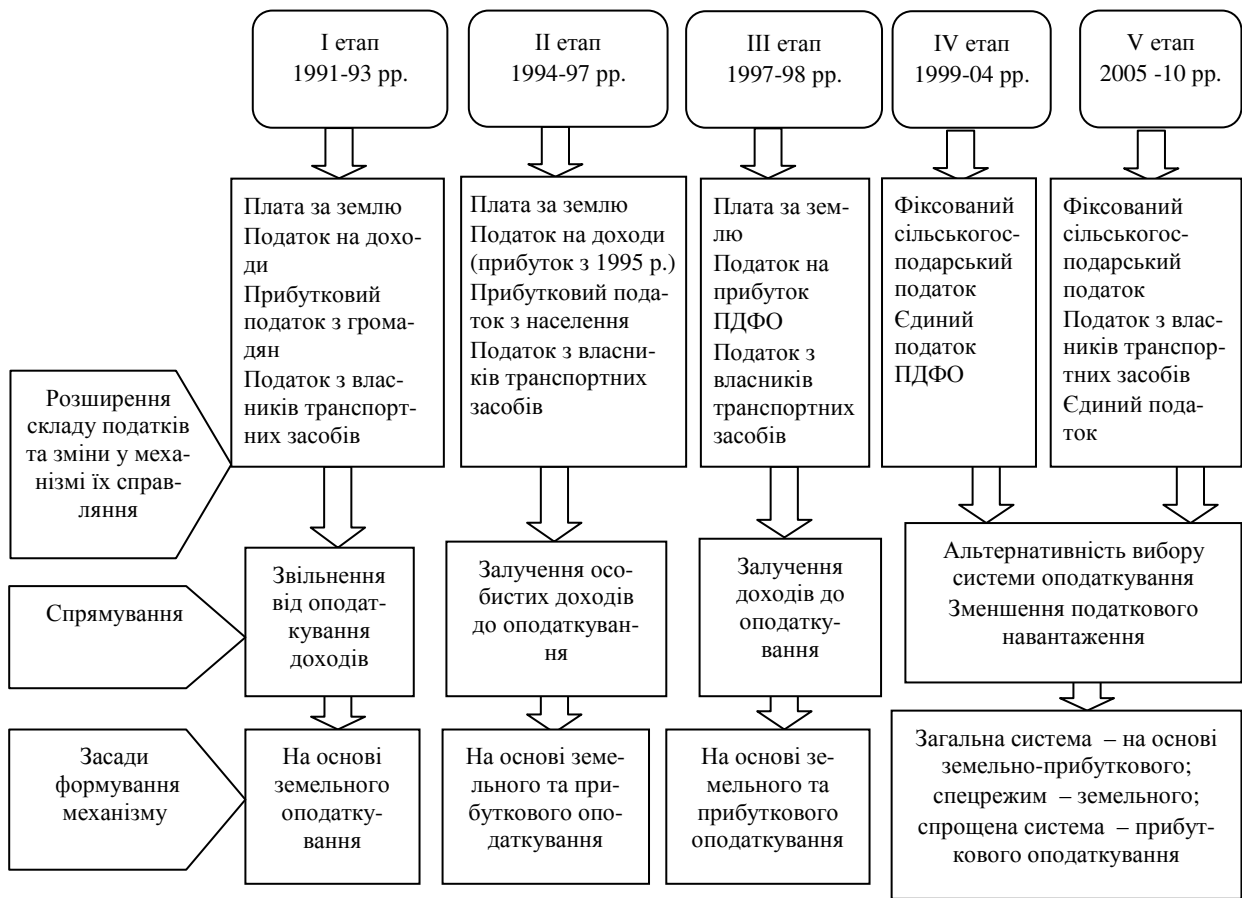

Рис. 1. – Етапи розвитку системи прямого оподаткування сільгосптоваровиробників за період незалежності України

Також в цей період відбувається зміна бази нарахування земельного податку – він визначається на основі нормативної грошової оцінки угідь, розрахунок якої ґрунтується на урожайності зернових, цінах реалізації, виробничих витратах, нормативах рентабельності із врахуванням терміну капіталізації рентного доходу [19]. На момент прийняття її використання відображало реальну вартість землі, що сприяло коректному розрахунку бази оподаткування плати за землю. Поряд з цим, у подальшій редакції Закону України “Про плату за землю” передбачалось коректування грошової оцінки відповідно до коефіцієнта індексації, який розраховувався з врахуванням рівня інфляції [16]. Означені заходи сприяли зростанню надходжень від плати за землю в 2 рази, порівняно з попереднім періодом [27, с.367].

Таким чином, формування механізму прямого оподаткування змінює свою спрямованість з виключно земельних засад на земельно-прибуткові, внаслідок залучення до оподаткування прибутку від основної і неосновної діяльності.

Третій етап характеризується трансформуванням підходів до оподаткування прибутку с.-г. товаровиробників, внаслідок чого встановлюється особливий порядок його сплати [15]. У поточній редакції закону було передбачено сплату податку за підсумками звітного податкового року, звільнення від сплати авансових внесків, індексацію валових доходів і витрат, виходячи з офіційних індексів інфляції, включення до складу валових доходів плати за землю, що не використовується у сільськогосподарському виробничому обороті та зменшення суми нарахованого податку на прибуток на суму податку на землю, що використовується в сільськогосподарському виробничому обороті.

Подвійна система прямого оподаткування доходів сільськогосподарських виробників, що передбачала одночасне функціонування земельного податку і податку на прибуток з особливим механізмом їх взаємодії, проіснувала лише рік (з 1998 до 1999 рр.). З 1996 р. виробництво сільськогосподарської продукції стало збитковим, що фактично нівелювало значимість наявного механізму оподаткування прибутку с.-г. підприємств і потребувало пошуку нових підходів до вилучення доходів товаровиробників галузі. Оподаткування прибутку в умовах кризи сприяло тільки підвищенню і без того надмірного податкового навантаження за одночасного зниження сплати, і лише ускладнювало відносини виробників з податковими органами [2, с.5].

На четвертому етапі результатом удосконалення системи прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств стало прийняття закону про ФСП [25]. Необхідність введення спрощеної системи оподаткування АПК була зумовлена збитковістю галузі, відсутністю обігових коштів, диспаритетом цін між промисловістю і сільським господарством, низькою інвестиційною привабливістю, що потребувало державної підтримки через механізми оподаткування.

На момент запровадження, ФСП представляв собою комплексний податок, який сплачувався в рахунок 12 податків та зборів, об'єктом оподаткування якого виступала площа угідь, а базою – їх грошова оцінка. Таким чином, на продовження історичних традицій знову відбувається перехід до реального оподаткування.

Не поглиблюючись у питання щодо визначення недоліків у механізмах побудови означеного податку, необхідно визнати, що його запровадження в період кризи дозволило отримати позитивні результати. Так, із введенням ФСП рентабельність галузі вийшла з мінусових значень (у 1998 році вона складала 29,5%), і у 2001 році становила 18,3%. При цьому частка прибуткових підприємств у загальній їх кількості зросла більше ніж у 6 разів [4]. Таким чином, означений етап виокремлюється у зв'язку зі зміною системи оподаткування доходів із прогресивної на пропорційну, засад механізму – із прибуткових на земельні, внаслідок чого вилучення доходів здійснюється за одноканальною системою і не враховує фінансовий результат діяльності.

Застосування Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» на практиці виявило ряд недоліків у механізмі його формування, що потребувало зміни законодавчої бази. Відповідно до згаданого закону були внесені поправки [12, 13], з чим і пов'язується виокремлення наступного – п'ятого етапу розвитку системи прямого оподаткування.

Внаслідок вилучення соціальних внесків зі складу ФСП, суми означеного податку зменшились у 3,3 рази, що відповідно відобразилось на сумі податкових надходжень до бюджету. Якщо у 2004 році частка ФСП у загальній сумі податкових надходжень товаровиробників галузі складала 17%, то поступово вона знизилась до 3%, що повністю нівелює його фіскальну значущість. З 2007 року податок із транспортних засобів також був вилучений зі складу ФСП [14], в результаті чого він остаточно перетворився з комплексного податку на спеціальний режим прямого оподаткування доходів сільськогосподарських підприємств від використання сільськогосподарських угідь, і, фактично, ідеологія єдиного податку, яким на початку свого існування був ФСП, вже не відповідає його змісту, що потребує відповідних змін у механізмах формування спрощеної системи оподаткування.

Додатково зазначимо, що методологія побудови комплексного податку, коли його розмір повинен бути більше суми його складових, не дотримується, оскільки база оподаткування ФСП не є зіставною з базами податків, в рахунок яких він сплачується. Одним із варіантів вирішення означеної проблеми є вибір одного з податків зі складу комплексного, на засадах якого можливо побудувати систему вилучення доходів товаровиробників галузі. Зважаючи на складність визначення прибутку (особливо у дрібних форм) та політику держави щодо підтримки аграрного сектору, вважаємо, що таким податком доцільно прийняти земельний, однак механізми його побудови повинні суттєво змінитись.

Таким чином, розвиток системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників за часів незалежності характеризується пільговими умовами чи відмовою від оподаткування прибутку; побудовою системи вилучення доходів на засадах земельного оподаткування, за винятком окремих років; переходом від прогресивної до пропорційної системи вилучення доходів фізичних осіб; розширенням кількості прямих податків та змінами у механізмах їх побудови; виникненням альтернативних режимів оподаткування – загальної системи, спецрежиму, спрощеної системи.

Висновки. Розвиток системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників характеризується певною циклічністю у зміні засад формування механізмів оподаткування з прибуткових на реальні, підходів – із прогресивного на пропорційний, запровадженні диференціації суб'єктного складу з метою оподаткування, залученні земельних ресурсів до оподаткування.

За порівняння механізмів побудови комплексних податків визначено, що ЄСП, який функціонував за часів НЕПу, був більше наближений до прибуткового оподаткування, оскільки базою оподаткування був весь середній прибуток (обчислювався на основі дохідності за видами культур на визначених територіях), тоді як ФСП є лише різновидом земельного оподаткування, оскільки в основі розрахунку бази оподаткування лежить капіталізований рентний дохід. Таким чином, методологія ЄСП більше відповідає альтернативному режиму оподаткування, ніж сучасний ФСП, що потребує вдосконалення спрощеного режиму прямого оподаткування.

Визначено, що передумови запровадження комплексного податку ЄСП і сучасного ФСП схожі – критичний стан галузі, наявність великої кількості дрібних товаровиробників, відсутність матеріально-технічної бази і т.д. Також схожими є і передумови скасування означених податків – покращення фінансового стану с.-г. товаровиробників, їх ресурсного забезпечення, збільшення кількості прибуткових підприємств та поглиблення диференціації суб'єктного складу. У період НЕПу, після скасування для колгоспів ЄСП, вилучення доходу здійснювалось через механізми прибуткового оподаткування.

Історичні закономірності зміни механізмів формування системи прямого оподаткування свідчать про те, що сучасна система оподаткування знаходиться на етапі переходу від реального до прибуткового оподаткування. Додатковим підтвердженням можливості залучення сільськогосподарських підприємств до оподаткування податком на прибуток є покращення їх фінансового стану та збільшення рентабельності їх діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богачевский М. Налоговая система СССР: краткое учеб. пособ. / М. Богачевский. – М.: Госфиниздат, типогр. Профиздата, 1938. – 88 с.
2. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку. // Економіка АПК.– 2007.– №5.– С. 4-14.
3. Дьяченко В. П. История финансов СССР (1917–1950 гг.). – М.: Наука, 1978. – 493 с.
4. Державний комітет статистики України. Офіційний сайт // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Залесский М. Я. Налоговая политика Советского государства в деревне. – М.: Госфиниздат, 1940. – 120 с.
6. Калініченко В. В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929) – Харків, 1991. – 280 с.
7. Комарова І. В. Історичні аспекти оподаткування селянства в Україні // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 96–102.
8. Куцын Н. А. Современная теория и практика налогообложения / Н. А. Куцын, В. В. Калюжный, О. В. Мозенков и др. – Х.: Прапор, 2001. – 511 с.
9. Ленин В. И. Полн. собр. соч., 5-е изд., т. 17, с. 97 (т. 15, с. 89).
10. Марьяхин Г. Л. Налоговая система СРСР / Г. Л. Марьяхин. – М.: Госфиниздат, 1952. – 247 с.
11. Податкова система України: Підручник / В. М. Федосов, В. М. Опарін, Г. О. П'ятаченко та ін.; За ред. В. М. Федосова. – К.: Либідь, 1994. – 464 с.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств: Закон України від 23.12.2004 р. № 2287-IV // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2287-15>.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності в аграрному секторі економіки: Закон України від 19.06.2003 р. № 974-IV // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=974-15>
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо реєстрації транспортних засобів: Закон України від 06.12.2006 р. № 427-V // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=427-16>
15. Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»: Закон України від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=283%2F97-%E2%F0>
16. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю»: Закон України від 21.12.1999 р. № 1344-14 // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1344-14>
17. Про заміну сільськогосподарського грошового податку з колгоспів прибутковим грошовим податком: Постанова ЦВК і РНК від 20.07.1936 р. // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://www.libussr.ru/infdoc3.htm>
18. Про заміну продрозверстки натуральним податком: Декрет ВЦВК від 21.03. 1921р.// Електронний ресурс: [Режим доступу]: http://www.hrono.ru/dokum/prod_nal.html
19. Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213// Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=213-95-%EF>

20. Про оподаткування доходів підприємств і організацій: Закон України від 21.02.1992 р. № 2147–XII// Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2146-12>
21. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0>
22. Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК в народному господарстві України: Закон УРСР від 17.10.1990 р. № 400–XII у редакції Закону від 15.05.1992 р. № 2346 –XII // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=400-12>
23. Про плату за землю: Закон України від 3.06.1992 р. № 2535–XII // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2535-12>
24. Про податок на прибуток підприємств і організацій: Декрет КМУ від 26.12.1992 р. №12-92 // Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=12-92>
25. Про фіксований сільськогосподарський податок. Закон України від 17 грудня 1998 р. № 320–XIV// Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=320-14>
26. Ревергук В. Я. З історії здійснення продрозверстки в Українській РСР (1919-1921) // ІНГЕД України. – 1989. – Вип. 23. – С. 41-45.
27. Синчак В. П. Удосконалення земельного оподаткування в Україні / В. П. Синчак, О. С. Сохатюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4 (12). – С. 365-374.
28. Тремль Г. Обложение сельского хозяйства в 1923-24 гг. // Хозяйство Харьковщины. – Харьков, 1923. – № 4-5. – С. 17-20.
29. Финансы СССР за XXX лет. – М.: Государственное финансовое издательство СССР, 1947. – 342 с.

Налогообложение доходов сельскохозяйственных товаропроизводителей: закономерности развития и современные тенденции

Л.Д. Тулуш, Н.Н. Малинина

Рассмотрены вопросы становления системы прямого налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей, обобщены закономерности развития налоговых отношений в отрасли сельского хозяйства, определены существующие тенденции в налогообложении доходов субъектов агропромышленного производства.

Ключевые слова: налоговая система, прямое налогообложение, налоговый механизм, упрощенные режимы налогообложения, сельскохозяйственные товаропроизводители.

Taxation of income of agricultural producers: patterns of development and modern tendencies

L.Tulush, N. Malinina

Questions of formation of system of the direct taxation of agricultural commodity producers are examined, the patterns of development of tax relations in agriculture are generalized, existing tendencies in the taxation of incomes of subjects of agroindustrial manufacture are defined.

Key words: tax system, direct taxation, the tax mechanism, simplified taxation regimes, agricultural producers.

УДК 336.71(477):336.77:631(11)

ВДОВЕНКО Л.О., канд. екон. наук

Вінницький національний аграрний університет

РОЛЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У МЕХАНІЗМІ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто сучасний стан розвитку банківської системи та її роль в механізмі кредитного забезпечення аграрних підприємств в умовах радикальних змін в економіці та банківській системі в цілому, зумовлені розбудовою ринкової економіки та впливом світової фінансової кризи на діяльність банківських установ.

Ключові слова: банківська система, кредитне забезпечення, банківська криза, банківський сектор.

Постановка проблеми. Кожна країна прагне створити надійну і сильну банківську систему, щоб спираючись на неї, вирішувати економічні й соціальні проблеми, які стоять перед суспільством. Від ефективного функціонування банківської системи та безпосередньо комерційних банків як основної її ланки, залежить стабільність роботи підприємств, установ, організацій та стан економіки держави.

За останні роки в економіці та банківській системі України відбулися радикальні зміни, зумовлені переходом до розбудови ринкової економіки. В умовах трансформаційних перетворень в економіці держава обмежила свій вплив на кредитування комерційними банками аграрних підприємств.

Проблематикою формування та розвитку банківської системи України займається багато вчених: Герасимович А.М., Мороз А.М., Савлук М.І., Суторміна В.М., Федоров В.М. та інші вчені. Проблеми кредитного забезпечення аграрних підприємств висвітлені в працях Дем'яненко М.Я., Алексійчука В.М, Малика М.Й., Саблука П.Т. та ін.

Мета дослідження – розкриття ролі банківської системи в механізмі забезпечення економічних суб'єктів, визначення особливостей формування ресурсного потенціалу в умовах нестійкої ситуації в країні.

Україна протягом останніх років зіткнулася з масштабною фінансовою кризою і кризою банківської системи зокрема. Досвід розвинутих країн свідчить, що банківські кризи відображають складний процес пристосування банківських систем до нових макроекономічних умов. Процеси лібералізації зовнішньоекономічних відносин, дерегулювання банківського сектору, глобалізація ринку фінансових послуг у розвинених країнах, які розвиваються, проходили не без виникнення проблемних ситуацій, підвищуючи макроекономічну нестабільність та незбалансованість національних економік, що негативно позначалося на банківських балансах. До підвищення нестабільності банківської діяльності призводять також традиційні чинники: економічний спад та негаразди у реальному секторі економіки, спад виробництва, погіршення платоспроможності підприємств-позичальників банків [1].

Встановлено, що на рівень і глибину банківських криз впливає стан самої банківської системи напередодні економічної кризи, а саме: рівень ліквідності банківської системи, забезпеченість зобов'язань власним капіталом, якість кредитного портфеля.

Результати досліджень та їх обговорення. Станом на 01.07.2011 р. в Україні налічується 178 діючих банків, з яких з іноземним капіталом – 56, у тому числі зі 100-відсотковим іноземним капіталом – 21 (табл.1).

Сума активів банків станом на 01.07.2011 р. становила 1019819 млн грн, або збільшилась в 4,8 рази в порівнянні з початком 2006 р., сума наданих кредитів за такий же період зросла в 5,1 рази, а зобов'язань – в 4,6 рази відповідно. Аналіз показників за 2009-2011 рр. свідчить про незначне збільшення суми активів банків (в 1,01 рази), а обсяги наданих кредитів на початок 2011 року зменшилась в порівнянні з початком 2009 року на 37214,0 млн грн; сума зобов'язань банків зменшилась відповідно на 2460 млн грн.

Частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання в загальній сумі кредитів, збільшилась з 56,9% в 2008 р. до 67,3% (станом на 01.01.2011 р.).

Необхідною умовою інтенсивного розвитку економіки є можливість залучення довгострокових кредитів. Позитивна динаміка збільшення обсягів довгострокових кредитів (в 5,9 рази) спостерігалась впродовж 2006-2008 рр. (з 86227 до 507715 млн грн). Проте протягом останніх трьох років спостерігається тенденція зменшення обсягів наданих довгострокових кредитів комерційними банками (в 1,2 рази).

Таблиця 1 – Динаміка основних показників діяльності банківської системи*

Показники	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.01. 2010 р.	01.01. 2011 р.	01.07. 2011 р.
Кількість діючих банків	165	170	175	184	182	176	178
З них з іноземним капіталом	23	35	47	53	51	55	56
Загальні активи, млн грн	213878	340179	599396	926086	880302	942088	1019819
Кредити надані	156268	269294	485368	792244	747348	755030	792047
– в т. ч.: кредити, надані суб'єктам господарювання	109020	167661	276184	472584	474991	508288	548367
– кредити, надані фізичним особам	33156	77755	153633	268857	222538	186540	182595
Довгострокові кредити	86227	157224	291963	507715	441778	420061	433613
Із них довгострокові кредити, надані суб'єктам господарювання	58528	90576	156355	266204	244412	262199	287575
Прострочена заборгованість за кредитами	3379	4456	6357	18015	69935	84851	86354
Власний капітал	25451	42566	69578	119263	115175	137725	147816
Зобов'язання банків	188427	297613	529818	806823	765127	804363	872003
Результат діяльності, млн грн	2170	4144	6620	7304	-38450	-13027	-1062
Рентабельність активів, %	1,31	1,61	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,22
Рентабельність капіталу, %	10,39	13,52	12,67	8,51	-32,52	-10,19	-1,52

*Джерело: [2]

Про негативний вплив світової фінансової кризи свідчать також результати діяльності банків України: якщо станом на 01.01.2009 р. спостерігається збільшення прибутку банківських установ

в 3,4 рази в порівнянні з аналогічним періодом 2006 р. (з 2170 до 7304 млн грн відповідно), то станом на 01.01.2010 р. банки отримали збитки в сумі 38450 млн грн і впродовж 2011 р. їх діяльність залишається збитковою, хоча сума збитку скоротилася і становила (станом на 01.07.2011 р.) 1062 млн грн (рис. 1).

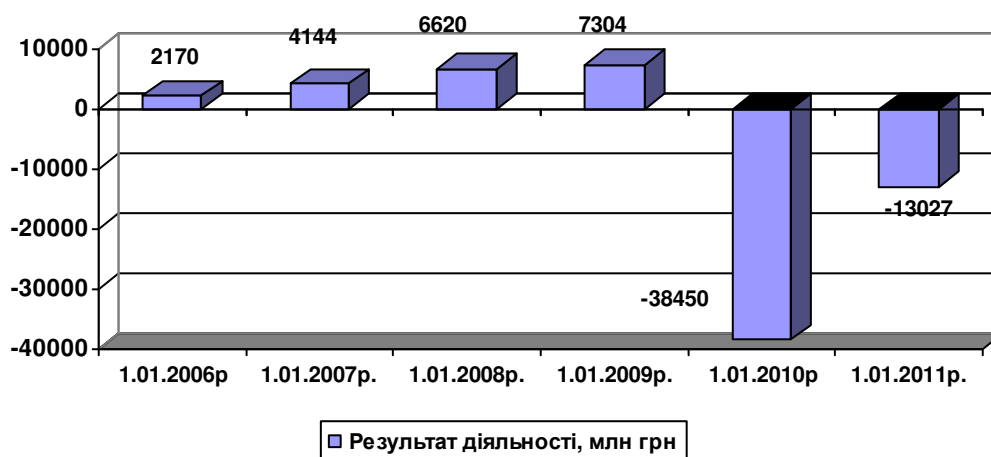

Рис. 1. Результати діяльності банків України за 2006-2010 рр.

Відповідно за аналогічний період (2009-2011 рр.) спостерігається збитковість активів і збитковість капіталу банківських установ, що становили (станом на 01.01.2011 р.) 1,45 та 10,19% відповідно [2].

Все це призвело до погіршення платоспроможності банків і відображає нездатність банківської системи здійснювати ефективний перерозподіл фінансових ресурсів між економічними суб'єктами. Зниження ефективності розподілу ресурсів найвиразніше виявляється у збільшенні частки прострочених кредитів в загальному обсязі наданих кредитів – з 2,2% на початку 2006 р. до 11,2% на початок 2011 р.

Одним з основних завдань для банків України є забезпечення фінансової стійкості та якісного розвитку за рахунок підвищення рентабельності діяльності. Підвищення рентабельності є неодмінною передумовою їх конкурентоспроможності, стабільного функціонування та розвитку, тому для українських банків зазначена проблема особливо актуальна, враховуючи погіршення показників їх діяльності за останні три роки.

Банківський капітал є важливим складником фінансового капіталу, від нього великою мірою залежить подальший поступ економіки України, її інтеграція у світову спільноту. Рівень капіталу банківської системи є основним показником здатності здійснювати внесок в зростання ефективності реального сектору економіки держави.

Останніми роками склалася практика, коли саме банки з іноземним капіталом нарощували свій капітал. Причиною приходу іноземних банків на національний ринок є, на думку більшості науковців, зниження рентабельності вітчизняних банківських установ та стимул підвищувати ефективність функціонування завдяки конкурентоспроможності на перспективу.

Однак на сьогодні важко передбачити вплив іноземного капіталу на розвиток банківського сектору економіки України та надання ним банківських послуг.

Так, Геєць В.М. відмічає, що крім чинників, які свідчать про корисність розширення допуску іноземного капіталу до вітчизняної банківської системи, його прихід несе серйозні загрози не лише для розвитку ринку банківських послуг, а й для вітчизняної економіки в цілому. Йдеться про ризики «залежного розвитку», загрозу обвальної глобалізації, втрати економічного суверенітету тощо [3].

В Україні сформувалася група банків, які можна вважати еталоном надійності. До них ми відносимо банки зі стовідсотковим іноземним капіталом, які мають розгалужену філіальну мережу і високий рівень зовнішньої підтримки. Як правило, ці банки займають досить вузькі ніші на ринку банківських послуг у корпоративному секторі, і навіть в умовах банківської кризи їм вдалося закінчити рік з рентабельністю власного капіталу на рівні 30-40% і досить високою якістю акти-

вів. На відміну від українських банків, банки з іноземним капіталом, які діють в Україні, досить впевнено себе почували в період світової фінансової кризи. Більшість з них обрали консервативну стратегію, яка допомогла їм підготуватися до фінансової кризи – накопичити запас пружності для розрахунків за зовнішніми боргами та вчасно повернути депозити своїм вкладникам.

Особливою перевагою банків з іноземним капіталом, на відміну від українських, під час кризи було те, що капітал банку був збільшений материнською структурою у декілька разів. Таким чином, підтримка з боку акціонерів багатьом банкам з іноземним капіталом допомогла не тільки збільшити статутний капітал, а й пролонгувати кредитні лінії, надані іншими банками [1].

Світова фінансова криза в Україні набула найважчих форм прояву і негативно вплинула на кредитні відносини в аграрному секторі економіки, а різке падіння цін на сільськогосподарську продукцію призвело до значного погіршення фінансового стану аграрних підприємств. Протягом останніх років кредитування банками підприємств агропромислового комплексу було зведено до мінімуму, або здійснювалось за залишковим принципом.

На фоні зростання обсягів залучених кредитів в економіку (з 183,6 млрд грн в 2007 р. до 522 млрд грн. в 2011 р., або зросли в 2,8 рази) та зростання обсягів наданих кредитів підприємствам АПК (з 26,8 млрд грн в 2007 р. до 60,5 млрд грн в 2011 р., або зросли в 2,3 рази) частка наданих кредитів підприємствам АПК в загальній сумі кредитів, наданих в економіку, зменшується і становить в 2011 р. 11,6% до загальної суми кредитів, тоді як в 2007 р. ця частка становила 14,6% [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аграрне виробництво знаходиться під впливом природних умов, характеризується нестійкістю і високим ступенем ризику, тому банки не зацікавлені у співпраці з аграрними підприємствами. Високими залишаються процентні ставки за кредит для аграрних підприємств, а на суттєве їх зменшення в майбутньому сподіватися не варто, оскільки у ціну за кредит банк закладає відсоток за ризиковість операцій.

Проблематичним для аграрних підприємств є те, що компенсаційні виплати за кредит підприємства отримують із запізненням, процедура надання компенсації відбувається на конкурсній основі для підприємств АПК і містить бюрократичну тяганину, крім того, щорічно потрібно поновлювати цю процедуру – це, в свою чергу, призводить до утримання від участі в програмі більшості аграрних підприємств.

Збільшення кількості банків з іноземним капіталом та стабільність їх діяльності в період фінансової кризи та в посткризовий період не впливають на кредитування аграрних підприємств, оскільки ці банки, в основному, не співпрацюють з аграрним сектором.

Банки зі 100-відсотковою державною часткою власності – Ощадбанк та Український експортно-імпорتنний банк України («Укрексімбанк») не спеціалізуються на обслуговуванні сільськогосподарських товаровиробників.

Відповідно до ст.6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [5], банки в Україні створюють у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку, проте жодного банку у формі кооперативного в Україні не функціонує.

На думку Маслака Н., без державної підтримки створення кооперативних банків не обійтися і причиною цього є не слабкість організаційно-правової форми кооперативного банку, а специфіка його неприбуткової природи, нинішня фінансова неспроможність сільськогосподарських товаровиробників створити статутний капітал банку. Для відродження кооперативних банків в Україні пропонувалося два варіанти: перший – перетворення кредитних спілок на банки, другий – створення кооперативного банку з подальшим викупом членами кооперативу паїв держави протягом визначеного тривалого терміну або навіть на безповоротних засадах, як це було в багатьох країнах з перехідною економікою. Відповідно до статті 8 «Кооперативні банки» Закону України «Про банки і банківську діяльність», участь держави у формуванні системи місцевих і національного кооперативних банків, за підрахунками експертів, обійшлася б у 200-300 млн грн, які можна виділити за рахунок зменшення компенсаційних виплат частки відсоткової ставки за кредитами комерційних банків, що дало б змогу створити менш уразливу для сільського господарства систему банківського кредитування [4].

Отже, сучасний стан розбудови ринкової економіки України потребує перетворення банківського сектору на ефективну систему акумулювання грошових ресурсів і подальше їх спрямування у найбільш перспективні сектори економіки, яким є сільське господарство – стратегічно важлива галузь економіки країни, основним фактором економічного зростання якої є кредитне забезпечення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Правик Ю. Банківська система України в період фінансової кризи: впровадження антикризових заходів / Юлія Правик // Банківська справа.– 2011.– №1.– С.76-88.
2. Основні показники діяльності банків України на 1 липня 2011 року // Вісник НБУ.– 2011.– №8(186).– С.57.
3. Геєць В.М. Іноземний капітал у банківській системі України / В.М.Геєць // Дзеркало тижня.– 2006.– №26 (605).
4. Маслак Н. Чи зацікавлені банки кредитувати АПК / Н.Маслак // Пропозиція.– 2010.– №10.– С.30-36.
5. Закон України «Про банки і банківську діяльність» (зі змінами та доповненнями): Закон України від 07.12.2000 р. №2121 – III.
6. Офіційний сайт Мінагрополітики. Електронний ресурс: Режим доступу: www.minagro.kiev.ua.

Роль банковской системы Украины в механизме кредитного обеспечения аграрных предприятий

Л.О. Вдовенко

В статье рассмотрено современное состояние развития банковской системы и ее роль в механизме кредитного обеспечения аграрных предприятий в условиях радикальных изменений в экономике и банковской системе в целом, предопределенные перестройкой рыночной экономики и влиянием мирового финансового кризиса на деятельность банковских учреждений.

Ключевые слова: банковская система, кредитное обеспечение, банковский кризис, банковский сектор.

Ukraine Bank system role in the mechanism of agrarian enterprises providing

L. Vdovenko

In the article is considered modern development of the banking system status and its role in the mechanism of the credit providing of agrarian enterprises in the conditions of radical changes in an economy and banking system on the whole, predefined re-erecting of market economy and influence of world financial crisis on activity of bank institutions

Keywords: banking system, credit providing, bank crisis, bank sector.

УДК 332. 365 (477. 83)

ДРЕБОТ О.І., канд. екон. наук

Інститут агроекології і економіки природокористування НААН України

drebot_oksana@ukr.net

НАПРЯМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Проаналізовано сучасний стан вкладення інвестицій в земельно-ресурсну сферу. Визначено напрями, шляхи та методи залучення інвестицій, а також ефективність їх вкладень. Розроблено пропозиції щодо покращення інвестиційного клімату в землекористуванні.

Ключові слова: інвестиційні ресурси, землекористування, земельно-ресурсний потенціал.

Постановка проблеми. Земля була і залишається предметом вивчення багатьох наук у зв'язку з її багатогранним значенням та важливою роллю у соціально-економічному розвитку суспільства. Стан земельних ресурсів певною мірою є характеристикою суспільної формації та рівня її розвитку. На жаль, зміни які відбулися в країнах Центральної та Східної Європи у кінці ХХ століття, засвідчили, що раціональне використання земельних ресурсів країни не забезпечується, а її земельно-ресурсний потенціал збіднюється. Стан матеріально-технічної бази сільського господарства, за щорічного вибуття з виробничого циклу фізично і морально застарілої сільськогосподарської техніки і знарядь, практичної відсутності їх поповнення, наближає аграрний сектор до незворотного руйнування техніко-технологічної основи виробництва. Складається парадоксальна ситуація зниження конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та зменшення її обсягів, що призводить до послаблення матеріально-технічної бази, а це в свою чергу підвищує затрати на виробництво даної продукції, що і робить її неконкурентоспроможною. Сподіватися на суттєву фінансову допомогу з боку держави (дотування) – проблематично.

У зв'язку з цим, виникла потреба формування ринкової системи мобілізації фінансових ресурсів та розробки інвестиційної політики раціонального землекористування. Залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій в сільське господарство є важливою умовою покращення земельно-ресурсного потенціалу та модернізації і переоснащення сільськогосподарської техніки товаровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі достатньо уваги приділяється вивченню багатоаспектних питань раціонального землекористування, збереження, відтворення і використання природно-ресурсного потенціалу за рахунок залучення інвестицій. Ці проблеми, зокрема, частково розглядаються у працях: І.К. Бистрякова [1], Д.С. Добряка

[2], Б.М. Данилишина [3], Л.Я. Новаковського [4], П.Т. Саблука [5], А.М. Третяка [6], М.А. Хвеси́ка [7] та інших вітчизняних і зарубіжних вчених.

Мета і завдання дослідження. Поглиблення теоретико-методологічних засад формування системи ефективного залучення інвестиційних ресурсів для підвищення економічної ефективності використання та відтворення земельно-ресурсного потенціалу.

Матеріал і методика дослідження. Етика наукового економічного дослідження елементарно вимагає розглядати і досліджувати економічні явища і процеси з позицій економічної теорії. Тому, не відкидаючи можливості і потреби вивчати інвестиції на основі наведених фінансового та економічного підходів, найдоцільніше, на нашу думку, буде розглядати їх з позицій економічної теорії як соціально-економічну категорію. Врахування у ході проведеного аналізу всіх критичних зауважень, різних існуючих поглядів на суть інвестицій в рамках вказаних підходів дозволяє сформулювати власне трактування цього поняття, яке полягає в наступному: інвестиції – це соціально-економічна категорія, що виражає стосунки між людьми в процесі вкладення певних активів у грошовій або матеріальній формах у різні можливі сфери їх застосування з метою одержання через певний час певних вигод власниками цих активів за умови наукового обґрунтування, раціонального планування та ефективного використання вкладених активів.

Результати досліджень та їх обговорення. Стимулювання інвестиційного процесу для системного оновлення і розвитку матеріально-технічної бази сучасного сільськогосподарського виробництва має вирішальне значення у виведенні галузі з кризового стану. Лише за умови, що буде розроблена і реалізована послідовна та обґрунтована державна програма інвестиційної політики, а необхідні суми закладені в бюджет, можна впроваджувати новачі в аграрних підприємствах. На сьогодні стратегічною метою регіону має бути підвищення ефективності виробництва, формування і збереження оптимальних пропорцій в кількісних і якісних параметрах господарських систем, підвищення добробуту населення, забезпечення зайнятості.

Аналіз багатьох наукових джерел дає нам змогу стверджувати, що фінансування за допомогою прямих іноземних інвестицій є найвигіднішим, оскільки не призводить до збільшення зовнішньої заборгованості. У процесі надходження прямих іноземних інвестицій в економіку України можна виокремити три основних етапи:

I етап – 1992-1994 рр. – характеризується вкрай низьким рівнем залучення таких інвестицій, що відповідав практично 10 дол. США на душу населення;

II етап – 1995-2000 рр. – характеризується дещо динамічнішим зростанням зацікавленості іноземних інвесторів економікою України;

III етап – з 2001 р. – характеризується підвищенням інвестиційної привабливості української економіки в цілому.

Найбільша частка іноземних інвестицій, залучених в аграрний сектор економіки, припадає на товариства з обмеженою відповідальністю – 71,2%, що зумовлено поширенням цієї форми господарювання та її привабливістю для іноземних інвесторів, в силу найбільшої зрозумілості для них суті цієї організаційно-правової форми господарювання. Більшість ТзОВ створена малою кількістю засновників, з якими інвесторам легше вирішувати корпоративні питання.

Певного підвищення інвестиційної привабливості агропромислового комплексу України слід очікувати з наближенням до рівня, що відповідатиме рівню вимог для прийняття її до складу ЄС. З цим пов'язана проблема стандартів – лише невелика кількість підприємств АПК України зможе в найближчому майбутньому відповідати цим вимогам. З інтеграцією в Євросоюз дедалі більше підприємств опиняться під загрозою закриття саме через невідповідність європейським вимогам стосовно технології виробництва, збереження і перевезення продукції. Практика Польщі свідчить про те, що великі компанії наступають і на ті види виробництв, які кожна країна може розвивати і без іноземного капіталу або за його мінімальної участі.

У 2005 р. дуже негативно на динаміку обсягів іноземних інвестицій в Україну вплинули незрозумілі дії Президента України спочатку щодо скасування, а через п'ять місяців поновлення пільг для інвесторів у вільних економічних зонах. Світовий досвід свідчить, що ВЕЗ є важливими та ефективними інструментами збільшення обсягів іноземних інвестицій. Нині в Україні налічується 11 ВЕЗ зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності, які охоплюють 40 сільськогосподарських регіонів із територією близько 10% від загальної території країни. В них затверджено

близько 500 інвестиційних проектів на суму понад 2 млрд. дол. США. Але безпосередньо на село тут зараз припадає лише дещо більше 1% іноземних інвестицій, тоді як розрахунки показують, що ця частка повинна бути не менше 1/3 загального обсягу.

Одними з основних стримуючих інвестиційний процес чинників є недолугість нашого законодавства, відсутність необхідних гарантій, нестабільність політичної ситуації, невідпрацьована економічна стратегія і тактика. Своїми діями: забороною на вільне переміщення сільськогосподарської продукції, обмеженням експорту, встановленням черговості погашення боргів товаровиробниками за отримані кредити тощо, уряд наполегливо “виштовхує” вітчизняних і зарубіжних інвесторів із сільськогосподарського ринку країни. Внаслідок цього у західних інвесторів немає бажання вкладати значні капітали в агропромисловий комплекс України.

Формування ринкової системи землекористування в Україні потребує кардинально нової стратегії мобілізації фінансових ресурсів, особливо це стосується сільськогосподарського землекористування, де земля є головним засобом виробництва. Це зумовлює необхідність визначення основних принципів, напрямків, форм, методів і способів забезпечення фінансовими ресурсами реальних можливостей розвитку сільськогосподарського землекористування.

Необхідність термінової мобілізації фінансових ресурсів для підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування підтверджується величезними невикористаними потенціальними можливостями щодо зростання виробництва аграрної галузі економіки з погляду світових аналогів. Про це свідчить значний земельно-ресурсний потенціал, який за оцінками фахівців РВПС НАН України оцінюється в 3,6 трильйонів дол. США. Вирішуючи долю сільськогосподарського землекористування і забезпечення його фінансовими ресурсами, необхідно визнати факт: економічне середовище, яке існувало до періоду перебудови, докорінно змінилося і стало якісно новим (близько 9 тис. колгоспів трансформувались у майже 14 тис. приватних сільськогосподарських землеволодінь). Зовсім інше соціально-економічне середовище природно вимагає якісно нових критеріїв оцінки можливостей фінансового забезпечення земельних відносин. Так, інвестування у поліпшення ґрунтів, охорону земель та землевпорядкування за роки земельної реформи зменшилося в десятки разів.

У цьому контексті варто також визнати як реальний факт, що у процесі земельної реформи в Україні допущено стратегічну помилку: відбулись пошуки ефективного власника землі без запровадження механізмів відновлення ефективного використання земельних ресурсів та їх охорони.

Проте сподіватися на постійну фінансову допомогу з боку держави не слід, особливо з погляду на сучасне економічне становище країни. Крім того, частка сільськогосподарського виробництва у валовому внутрішньому продукті України складає більше 28%, а тому інші галузі економіки практично не спроможні підтримувати цю галузь без шкоди для власного розвитку. Сподівання на те, що ринок самостійно відрегулює економічний механізм АПК, забезпечить коштами і надасть пільги, безперспективне.

Тому, на нашу думку, для комплексного вирішення фінансових проблем сільськогосподарського землекористування, яке потребує постійних інвестицій, необхідно:

- по-перше, в економічній політиці держави визначити роль і місце сільськогосподарського землекористування України;
- по-друге, сформувані теоретичне і практичне вирішення проблем ефективного інвестування в землекористування;
- по-третє, розробити методологічні і методичні підходи до визначення ефективності інвестицій у поліпшення та охорону земельних угідь.

Розуміючи, що фінансові можливості держави з підтримки інвестицій у сільськогосподарське землекористування досить обмежені, пропонуємо декілька реальних підходів, які можуть суттєво змінити ситуацію. Насамперед це створення сприятливого інвестиційного клімату в сільськогосподарському землекористуванні та формування інвестиційної привабливості земельно-інвестиційних проектів. Але для цього необхідно розробити і прийняти на урядовому рівні основні принципи земельно-інвестиційної політики, надавши цьому документу довгострокового характеру. У ньому слід жорстко визначити заходи державної політики, інвестиційної політики, основні правила і вимоги до земельно-інвестиційних проектів, процедури їх розгляду і затвердження (у разі участі держави в реалізації проектів), пріоритетні напрямки інвестицій та інше. У сучасних умовах державні інвестиції слід спрямовувати передусім на розвиток земельного кадас-

тру, землеустрій, охорону родючості земель, інфраструктури обігу земельних ділянок і прав на земельні частки (паї).

Крім цього, для підвищення кредитоспроможності сільськогосподарських землекористувачів слід здійснити економічну класифікацію придатності земель, оцінку стану сільськогосподарських підприємств та бізнес-планів їх розвитку. Це стане можливим у разі запровадження ринкового обігу земельних ділянок з можливістю їх застави під інвестиційні кредити за жорсткого контролю держави.

Наступним етапом має стати законодавче забезпечення захисту інвестицій від політичних та інших ризиків, а також інформаційна підтримка земельних інвестицій та розвиток системи державного і комерційного страхування інвестицій тощо.

Земля була предметом великої уваги і вивчення впродовж усієї людської історії, оскільки саме вона є основою для існування суспільства. Її можна використовувати для різних цілей, в тому числі і для сільськогосподарського виробництва, промисловості, житлового будівництва, відпочинку і рекреаційних цілей. Конкретне рішення про землекористування визначається кліматом, топографією і розподілом природних ресурсів, наявністю центрів заселення і умовами розвитку регіону, елементами технології культури. Ступінь дії кожного елемента змінюється залежно від географічного розміщення земельної ділянки. Тому, за оцінки доцільності інвестицій, важливим є врахування фізичних властивостей землі – ґрунтів, рослинності тощо. Також важливо врахувати характер розподілу народонаселення і об'єктів його діяльності, наявність ресурсів і ресурсної бази.

Другим фундаментальним елементом для концепції інвестицій є теорія найкращого, найефективнішого і найбільш прибуткового використання. Найкраще і найбільш ефективне використання визначається як розумне і можливе використання землі, яке забезпечує нині найвищу дохідність (або вартість землі). Отже, для визначення ефективності інвестицій сільськогосподарського землекористування потрібно, крім політичних рішень, створити відповідну земельно-інформаційну систему та систему оцінки землі і земельних відносин.

Попри всі політичні й економічні проблеми, Україна була, є і залишається єдиним ринком земельних інвестицій, необхідних для ефективного землекористування.

У результаті реформування агропромислового комплексу відбувається організаційна перебудова сільськогосподарських угідь з урахуванням паювання землі та вимог ринкової економіки. Створені приватні (приватно-орендні) сільськогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства та інші суб'єкти господарювання, засновані на базі майнових і земельних паїв селян.

Поява нових власників обумовлена економічними інтересами, що змушують підприємства вести активний пошук шляхів виходу з кризи, поліпшення свого фінансового стану, оскільки ступінь зношування основних фондів і машинно-тракторного парку вже зараз сягає 75%. Таким чином, перед новоствореними сільськогосподарськими підприємствами постала гостра проблема щодо покращання технічного стану основних фондів, машин, закупівлі техніки з новітніми технологіями.

Їх вирішення неможливе без залучення внутрішніх і зовнішніх додаткових джерел фінансування, інакше кажучи, інвестицій.

Головним джерелом внутрішніх інвестицій виступає прибуток. А щоб одержати його в достатній кількості, необхідно помітно підвищити ефективність виробництва, що неможливо зробити без великих вкладень капіталу. Таким чином, виникає потреба створити в аграрній сфері сприятливий інвестиційний клімат для залучення зовнішніх інвестицій.

У процесі переходу до ринкових відносин слід приділяти увагу залученню позикових фінансових засобів, які широко застосовуються в міжнародній практиці. До таких засобів належать банківські кредити, облігації, позики юридичних осіб під довгострокові зобов'язання, а також лізинг.

Для нових господарів землі в Україні лізинг може бути привабливим, передусім, своєю можливістю отримання додаткових інвестицій, причому не у валюті, а в машинах і обладнанні, які необхідні для виробничої діяльності. До того ж, у лізингові операції залучаються значні засоби банківських установ, страхових та інших товариств, розташованих безпосередньо в Україні.

Крім цього, приваблює можливість, яку одержують сільськогосподарські підприємства для використання необхідного обладнання. Адже орендні платежі, що сплачує орендар, входять в собівартість продукції, яка випускається, і послуг, що надаються, а після повної виплати вартості орендованих машин підприємство стає його власником. В цьому випадку кошти, що використо-

вуються як на орендні платежі, так і на викуп орендованої сільгосптехніки, формуються з прибутку підприємства до його оподаткування.

В умовах формування ринкових відносин і відсутності коштів для фінансування сільськогосподарського сектору України ефективним також є механізм кредитування сільськогосподарських товаровиробників у заставу нерухомості, в тому числі земельних ділянок – іпотека.

Особливий вплив на розвиток іпотечного кредитування у нашій державі матимуть розвинута ринкова інфраструктура, а також вдосконалена національна система реєстрації прав власності й широка просвітницько-інформаційна робота серед членів сільськогосподарських підприємств. На підставі застави землі згодом міг би розвиватися ринок заставних облігацій, що дасть можливість нагромадити кошти для фінансування аграрного сектору. Здійснення цих заходів забезпечить прозорість надходження коштів для розвитку АПК і стимулюватиме формування справжнього господаря та розвиток ринку землі. Отже, іпотека в кінцевому підсумку завершує процес формування ринку землі як капіталу.

Висновки. Головною особливістю сучасної інвестиційної стратегії є підвищення ефективності національної економіки, яка б дозволила розширити границі накопичення, призупиняла б зниження, а потім і стабілізувала б норму виробничого нагромадження. Метою інвестиційних програм в АПК повинна стати переорієнтація значних ресурсів на розвиток галузей сільського господарства, що задовольняють споживчі запити населення. Інвестиційна стратегія нині має бути орієнтована на першочергове задоволення потреб у розвитку тих галузей, що доповнюють і обслуговують основне виробництво. Інвестиції можуть піти в країну лише тоді, коли державою створені всі умови для цього та створено базу для розвитку приватного сектору економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бистряков И.К. Эколого-экономические проблемы развития производительных сил. НАН Украины. – К.: Международное финансовое агентство, 1997. – 256с.
2. Новаковський Л.Я., Третяк А.М., Добряк Д.С. Земельна реформа і землеустрій в Україні. – К.: Урожай, 2001. – 138 с.
3. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – Київ: РВПС України, 1999. – 716 с.
4. Новаковский Л.Я. Экономические проблемы и использование охраны природных ресурсов. – К.: Вища школа, 1985. – 208 с.
5. Саблук П.Т. Основні результати та перспективи розвитку наукових досліджень з проблем економіки // Наукова доповідь – аналіз.– К.: УААН, 1995.
6. Третяк А.М. Управління земельними ресурсами та реєстрація землі в Україні. – К.: УААН, 1998.– 224 с.
7. Хвесик М.А., Голян В.А., Мосійчук Ю.А. Інституціональний механізм міського землекористування: сучасний стан та перспективи удосконалення: Монографія – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2005. – 208 с.

Направления привлечения инвестиций в землепользование

О.И. Дребот

Проанализировано современное состояние инвестиций в земельно-ресурсную сферу. Определены направления, пути и методы привлечения инвестиций, а также эффективность их вложений. Разработаны предложения относительно улучшения инвестиционного климата в землепользовании.

Ключевые слова: инвестиционные ресурсы, землепользование, земельно-ресурсный потенциал.

Directions of bringing in of investments are in land-tenure

O. Drebot

The contemporary state of investment in land and resource sector. The directions, ways and methods of attracting investment, and efficiency of their investments. A proposal to improve the investment climate in land use.

Keywords: investment resources, land use, land-resource potential.

УДК 331.2/5:63

ЛАНЧЕНКО Є.О., канд. екон. наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

lanchenko@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ГАРАНТІЇ ЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Визначено суть соціальної справедливості, необхідність удосконалення механізму встановлення рівнів соціальних гарантій зайнятого населення, зокрема в сільському господарстві. Запропоновано концептуальні напрями розвитку соціально-трудова відносин на національному, регіональному (територіальному) й галузевому рівнях.

Ключові слова: соціальні гарантії, зайнятість, сільське населення, сільське господарство.

Постановка проблеми. У державі, яка взяла курс на формування соціально орієнтованої ринкової економіки, соціальна політика має забезпечити досягнення максимальної соціальної справедливості в суспільстві, мобілізувати всі свої ресурси та спрямувати зусилля на підвищення добробуту населення. Така політика держави включає, насамперед, встановлення прийнятного рівня соціальних гарантій з оплати праці, пенсійного забезпечення, соціального страхування, надання допомоги за певних обставин (безробіття, декретна відпустка в жінок, інвалідність, хвороба та ін.). Проте очевидним є факт, що рівень соціального захисту селян є на порядок нижчий, ніж це стосується міського населення.

У довідковій літературі, зокрема Економічній енциклопедії [1], категорію “соціальна справедливість” визначено як: 1) урівноваженість прав і обов’язків громадян, а також інтересів суспільства, колективу та окремої особи; 2) наявність рівних можливостей для реалізації здібностей і задоволення соціально-економічних потреб для індивідів, трудових колективів, соціальних верств і груп залежно від рівня розвитку технологічного способу виробництва.

У Конституції й інших нормативних документах [2] акцентується увага на соціальних гарантіях зайнятості населення, оплати праці, захисту певних категорій населення, які з різних причин перебувають у гіршому становищі, ніж переважна більшість громадян. Таким чином, актуальним науковим напрямом є дослідження порядку встановлення соціальних гарантій для економічно активного сільського населення, визначення напрямів ліквідації порушення соціальної справедливості в українському суспільстві тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд останніх наукових публікацій у царині аграрної економіки свідчить про значний акцент учених на дослідженнях економічної складової розвитку аграрної сфери – інноваціях і інвестиціях у сільському господарстві; інтенсифікації та підвищенні прибутковості аграрного виробництва, продуктивності праці тощо. Проте менше уваги приділяється проблемам зайнятості й безробіття сільського населення, поліпшенню їх соціального захисту й оплати праці тощо.

Мета і завдання досліджень – дослідити порядок визначення соціальних гарантій у трудовій сфері та обґрунтувати основні напрями його поліпшення в сільськогосподарському виробництві.

Матеріал і методика дослідження. У ході проведення досліджень використано інформаційно-аналітичні дані Держкомстату України, нормативно-правові акти, а з наукових методів: абстрактно-логічний, статистико-економічний, історичний і системний підходи.

Результати досліджень та їх обговорення. Розуміння сутності соціального захисту полягає в тому, що державна політика створення прав і гарантій у сфері праці повинна: забезпечити всім членам суспільства прожитковий мінімум та матеріальну допомогу тим, кому вона потрібна з об’єктивних причин; захистити від факторів, що знижують життєвий рівень; створити умови, що надають громадянам можливість без перешкод заробляти собі кошти на життя й забезпечити задоволення мінімуму потреб в освіті, медичному обслуговуванні; забезпечити оптимальні умови праці, максимальну стабільність у суспільстві.

Відповідно до законодавства [2], державні соціальні стандарти являють собою соціальні норми й нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій. У сфері доходів населення вони встановлюються з метою визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов’язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їх розмірів. Державні соціальні гарантії – це встановлені мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів виплат, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Отже, будь-який напрям соціального захисту базується на певних соціальних стандартах і гарантіях. Останні створюють основу для реалізації конституційних, соціально-економічних і політичних прав членів суспільства. Вони покликані створити умови нормальної життєдіяльності населення з метою забезпечення основних прав людини: на працю, відпочинок, житло, освіту й медичне забезпечення.

До основних державних соціальних гарантій належать: мінімальна заробітна плата; мінімальна пенсія за віком, одноразова соціальна допомога за народження дитини; державна допомога з безробіття та інші соціальні виплати. Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Слід зазначити, що лише в останні роки державні соціальні гарантії наблизилися в абсолютному вартісному вимірі до прожиткового мінімуму (табл. 1). У таблиці наведено інформацію про динаміку показників державних соціальних гарантій, зайнятість населення та фактичні рівні оплати праці в аграрній сфері.

Необхідно відмітити, що в Україні збільшуються номінальні рівні основних державних соціальних гарантій, проте залишається без змін їх реальний рівень, тобто купівельна спроможність. Про це свідчать дані про харчовий раціон пересічного українця [3–7], де існує брак м'ясо-молочних продуктів, плодів і ягід. Значно зменшилась зайнятість населення в сільському господарстві, зокрема в його суспільному секторі, збільшилась кількість ОСГ як напрям самозабезпечення населення продуктами харчування. Зважаючи на те, що селяни виробляють соціально важливу продовольчу продукцію, вони отримують в країні найменшу заробітну плату й мають найгірший “соціальний пакет”. Члени ОСГ не сплачують внески до фондів соціального й пенсійного страхування, а тому назріває соціальна напруга на селі.

Таблиця 1 – Дані про рівень державних соціальних гарантій, дефіцитні складові харчового раціону населення, зайнятість і оплату праці в сільських видах економічної діяльності

Показник	Рік				2010/ 2001, разів
	2001	2006	2008	2010	
Мінімальна заробітна плата, грн	118	400	605	922	7,8
Мінімальна пенсія за віком, грн	39	366	544	734	18,8
Прожитковий мінімум на 1 особу, грн	311	472	626	953	3,1
Споживання м'яса на 1 особу, % до обґрунтованого рівня ¹	37,5	50,6	61,0	62,7	1,7
Споживання молока на 1 особу, % до обґрунтованого рівня ¹	54,0	61,8	56,3	54,3	1,0
Споживання фруктів на 1 особу, % до обґрунтованого рівня ¹	29,3	38,7	48,3	53,3	1,8
Зайняте населення в сільському господарстві ² , тис. осіб	5220	3653	3322	3116	0,6
з них: наймані працівники	2234	1020	794	673	0,3
ОСГ	2578	4818	4666	4540	1,8
Заробітна плата, грн:					
– середня по країні	311	1041	1806	2239	7,2
– у сільському й лісо-мисливському господарствах	154	581	1101	1467	9,5
– у рибальстві й рибництві	204	607	913	1191	5,8

Примітки. ¹ Відповідно до норм, рекомендованих Українським НДІ харчування.

² Статистичний облік здійснюється за видами економічної діяльності й до сільського господарства приєднано мисливство та лісове господарство, рибальство й рибництво.

Джерело: Офіційний веб-сайт Верховної Ради України; статистичні збірники “Сільське господарство України”, “Соціальний захист населення України” [2–7].

Відповідно до законодавства [2], прожитковий мінімум є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунок на місяць на одну особу, а також окремо по основних соціальних і демографічних групах населення.

Застосування нормативного методу під час визначення прожиткового мінімуму відбувається наступним чином. Постановою уряду затверджується набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг для основних соціальних і демографічних категорій населення. Надалі експертним методом силами Мінпраці, Мінекономіки, Мінздраву за участю Держкомстату проводиться вартісний розрахунок даного набору товарів, необхідний для життєдіяльності людини. Не вдаючись у детальний аналіз вартісної оцінки мінімального набору продовольчих і непродовольчих товарів, можна зробити висновок, що або ціни беруться занижені, або набір товарів не є оптимальним. Очевидна ситуація така, що рівень прожиткового мінімуму має бути за нинішніх цін на товари й реальний рівень інфляції в країні на порядок вищим.

У постанові уряду від 2000 р. [2], що регламентує набір необхідних товарів для життєдіяльності людини, немає витрат, пов'язаних із купівлею (орендою) житла тощо. Крім того, згідно із Законом України “Про прожитковий мінімум”, даний набір товарів щонайменше має переглядатися

1 раз на 5 років із залученням науково-громадської експертизи. А в останній Генеральній угоді [8] відмічено, що набір життєво необхідних товарів для людини має бути переглянутий до кінця 2010 р., а протягом 2010–2011 рр. розглянуто питання стосовно включення до державних соціальних стандартів забезпечення населення житлом. Таким чином, формування споживчого кошика в Україні здійснюється формально (декларативно) без урахування сучасних реалій життя.

Відомо, що в останній Генеральній угоді задекларовані напрями підвищення рівня зайнятості населення, заробітної плати працівників, досягнення стабільності та злагоди у суспільстві. У ній передбачено, що Україна має в повному обсязі ратифікувати Європейську соціальну хартію, створити середній клас в Україні як основу розвиненого економічного суспільства тощо. Генеральна угода є основою для розробки й укладання галузевих і регіональних угод, колективних договорів на підприємствах, у яких можуть бути передбачені й більші рівні соціальних гарантій. Так, регулювання соціально-трудова відносин у сільському господарстві здійснюється додатково Галузевою угодою [9], в якій хоч і передбачені певні деталізовані напрями поліпшення соціально-трудова сфери в сільськогосподарському виробництві, проте вони не дають бажаного ефекту збільшення зайнятості на селі, підвищення реального рівня оплати аграрної праці та поліпшення соціального захисту працівників аграрної галузі.

Ще одна складова системи соціального захисту населення – індексація грошових доходів відповідно до збільшення рівня споживчих цін [10]. Підвищення заробітної плати, пенсій та інших виплат у зв'язку з індексацією здійснюється щомісяця в тому разі, якщо індекс споживчих цін перевищив 101%. Цей показник щомісячно обчислюється Держкомстатом, і зазвичай він становить менше порогу індексації. Індексації підлягають грошові доходи населення в межах прожиткового мінімуму, а частина грошових доходів, яка перевищує цей рівень, індексації не підлягає.

Висновки. Для забезпечення виконання багатьох задекларованих напрямів і завдань Генеральної й Галузевої угод щодо поліпшення соціально-трудова відносин у сільському господарстві, інших галузях АПК та взагалі сільській економіці потрібно сформувати дієвий механізм моніторингу й контролю за суб'єктами й об'єктами виконання намічених заходів. Зважаючи на очевидний перехід управління економікою від галузевого принципу до регіонального (територіального), необхідно сформувати ефективний механізм регулювання соціально-трудова відносин на територіальному рівні, оскільки він в Україні практично відсутній.

На галузевому рівні аграрної економіки необхідно активізувати соціальний діалог між організаціями роботодавців і галузевою профспілкою працівників АПК щодо поступового наближення заробітної плати в галузі до середнього рівня по країні, посилити стимулюючу функцію заробітної плати, удосконаливши тарифну сітку в напрямі більшої диференціації тарифних ставок. На регіональному (обласному, районному, міському, сільському й селищному) рівні регулювання соціально-трудова відносин необхідно акцентувати увагу на поліпшенні соціально-побутового й житлово-комунального обслуговування сільського населення. Адже, можна припустити, що за низького рівня доходів селян, але поступального розвитку галузей соціальної інфраструктури на селі та самозабезпечення багатьма видами продовольчих товарів у селян поліпшиться мотивація праці.

У нарахуванні пенсій колишнім працівникам сільського господарства необхідно використовувати відповідні поправкові коефіцієнти з тим, щоб рівень пенсій селян визначався не на основі заробітної плати, а на основі трудового стажу й професії, терміну зайнятості в галузі, оскільки сільські жителі виконують соціально значущу важку й кропітку роботу з виробництва сільськогосподарської продукції, яка до того є ще екологічно чистою.

Потрібно вдосконалити механізм індексації грошових доходів населення в напрямі реальної оцінки індексу споживчих цін на продовольчі й непродовольчі товари та послуги. Зважаючи на низький рівень прожиткового мінімуму, індексації має підлягати щонайменше сума грошових доходів населення в межах середньої заробітної плати в країні.

У подальших дослідженнях продовжуватиметься аналіз формування й виконання державних соціальних гарантій та обґрунтовуватимуться напрями удосконалення системи соціально-трудова відносин на селі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [відп. ред. С.В. Мочерний]. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – Т. 3. – 952 с.
2. Конституція України; Кодекс законів України про працю; Закони України: “Про зайнятість”, “Про оплату праці”, “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, “Про прожитковий мінімум”, “Про державні

бюджети”; Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення” від 14.04.2000 №656 та ін. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

3. Статистичний збірник “Сільське господарство України” за 2003 рік / [ред. Ю.М. Остапчук]. – К.: Держкомстат України, 2004. – 314 с.

4. Статистичний збірник “Сільське господарство України” за 2006 рік / [ред. Ю.М. Остапчук]. – К.: Держкомстат України, 2007. – 368 с.

5. Статистичний збірник “Сільське господарство України” за 2008 рік / [ред. Ю.М. Остапчук]. – К.: Держкомстат України, 2009. – 369 с.

6. Статистичний збірник “Сільське господарство України” за 2010 рік / [ред. Ю.М. Остапчук]. – К.: Держкомстат України, 2011. – 385 с.

7. Статистичний збірник “Соціальний захист населення України” за 2010 рік / [відп. за вип. І.В. Калачова]. – К.: Держкомстат України, 2011. – 119 с.

8. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2010–2012 рр. від 09.11.2010 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Федерації професійних спілок України. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua>.

9. Галузева угода між Міністерством аграрної політики та продовольства України, галузевими об’єднаннями підприємств та профспілкою працівників агропромислового комплексу України на 2011–2013 рр. від 09.02.2011 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

10. Закон України “Про індексацію грошових доходів населення”; Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення” від 17.07.2003 №1078 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

Социально-трудовые гарантии населения, занятого в сельском хозяйстве

Е.А. Ланченко

Определена суть социальной справедливости, необходимость усовершенствования механизма установления уровней социальных гарантий занятого населения, в частности в сельском хозяйстве. Предложены концептуальные направления развития социально-трудовых отношений на национальном, региональном и отраслевом уровнях.

Ключевые слова: социальные гарантии, занятость, сельское население, сельское хозяйство.

Socially-labour guarantees of employment population are in agriculture

Y. Lanchenko

Essence of social justice, necessity of improvement of mechanism of establishment of levels of social guarantees of employment population, is certain, in particular in agriculture. Conceptual directions of development of socially-labour relations are offered on national, regional and branch levels.

Key words: social guarantees, employment, rural population, agriculture.

УДК 338.5

КАПІНУС Л.В., канд. екон. наук

ГАВРИЛОВА Т.В., канд. екон. наук

СІНГАЄВСЬКИЙ І.О., д-р екон. наук

Національний університет харчових технологій

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЦІНОВИХ МОДЕЛЕЙ РОЗМІЩЕННЯ ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМИ

У статті на основі теоретичних досліджень визначено сутність цінових методів розміщення інтернет-реклами та проведено їх порівняльний аналіз.

Ключові слова: інтернет-маркетинг, цінові моделі, інтернет-реклама.

Постановка проблеми. Однією з характерних особливостей нашого часу є динамічний розвиток маркетингової діяльності через електронні мережі. Найглобальнішою на сьогодні залишається всесвітня мережа Інтернет, яка надає підприємствам нові можливості вирішення маркетингових завдань. З кожним роком спостерігається тенденція зростання кількості користувачів мережею, які ведуть активну маркетингову та комерційну діяльність, використовуючи при цьому інтернет-ресурси. Важливо відмітити, що знання та досвід з управління ціновою політикою, брендом, паблік рилейшнз, рекламним менеджментом переносяться на інтернет-простір, що дає можливість гнучкіше та швидше знаходити ефективні бізнес-рішення. Досвід показує, що поряд з традиційними методами ведення маркетингової діяльності через Інтернет виникають нові теоретико-методичні підходи, дослідження яких є важливим питанням сьогодення.